

Walter J. Ong

Technologizace
slova

Mluvená a psaná řeč

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
PRAHA 2006

Recenzenti: Prof. PhDr. Martin Procházka, CSc.
Doc. PhDr. Petr A. Bílek, CSc.

Authorised translation from the English language edition published by **Routledge**,
a member of the **Taylor & Francis Group**.

Publikace vychází v rámci výzkumného záměru MSM0021620824 *Základy moderního světa v zrcadle literatury a filozofie řešeného na Filozofické fakultě UK*.

2551153204

**Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze**

© Taylor & Francis Group, 2006
All rights reserved.
Epilogue © Petr A. Bílek, 2006
Translation © Petr Fantys, 2006

ISBN 80-246-1124-4

OBSAH

PODĚKOVÁNÍ	8
ÚVOD	9
1. Orální charakter jazyka	13
Gramotné myšlení a orální minulost	13
Jak prosím? „Orální literatura“?	18
2. Moderní objev primárně orálních kultur	25
Rané povědomí o orální tradici	25
Homérovská otázka	26
Objev Milmana Parryho	29
Následná a související díla	36
3. Některé psychodynamické vlastnosti orality	41
Vyřčené slovo jako moc a čin	41
Člověk ví, co si dokáže vybavit: mnemotechnika a formule	43
Další typické vlastnosti orálně založeného myšlení a vyjadřování	47
(i) Spíše aditivnost než podřazování	47
(ii) Spíše kumulativnost než analýza	49

(iii) Redundantnost či „mnohomluvnost“	51
(iv) Konzervativnost či tradicionalismus	52
(v) Blízkost přirozenému světu	54
(vi) Agonistický tón	55
(vii) Spíše empatie a účastenství než objektivní odstup	57
(viii) Homeostáza	58
(ix) Spíše situačnost než abstraktnost	61
Memorování v orální kultuře	70
Verbomotorický životní styl	81
Noetická role „těžkých“ hrdinských postav a bizarních prvků	83
Niternost zvuku	84
Oralita, společenství a sakrálnost	88
Slova nejsou znaky	89
4. Psaní mění strukturu vědomí	93
Nový svět autonomního diskurzu	93
Platon, psaní a počítače	94
Psaní je technologie	97
Co je „psaní“ a „písmo“	99
Mnoho systémů písma, ale pouze jedna abeceda	101
Počátek gramotnosti	109
Od paměti k písemným záznamům	113
Některé vlastnosti textové dynamiky	118
Odstup, přesnost, grafolekt, magna vocabularia	121
Vzájemné působení: rétorika a místa	126
Vzájemné působení: literární jazyky	130
Vytrvalost orality	133
5. Tisk, prostor, uzavření	135
Převaha sluchu ustupuje převaze zraku	135
Prostor a význam	140
(i) Rejstříky	141
(ii) Knihy, obsahy a konkrétní označení	144
(iii) Povrch nesoucí význam	144
(iv) Typografický prostor	146
Další obecné důsledky	148
Tisk a uzavření: intertextovost	150
Post-typografie: elektronika	154

6. Orální paměť, dějová linie a charakterizace postav	157
Prvořadý význam dějové linie	157
Vyprávění a orální kultury	158
Orální paměť a dějová linie	159
Uzavření děje: od putování k detektivce	166
„Plastická“ postava, psaní a tisk	170

7. Některé teoremy	175
Literární historie	176
Nová kritika a formalismus	179
Strukturalismus	183
Textualisté a dekonstruktivisté	185
Teorie řečových aktů a recepční teorie (reader-response theory)	189
Společenské vědy, filozofie, biblická studia	191
Oralita, psaní a člověk	193
„Média“ versus lidská komunikace	195
Vnitřní obrat: vědomí a text	197

DOSLOV

<i>Od ústně tradované literatury k hypertextu; a přitom trochu zpět</i>	199
---	-----

LITERATURA

209

REJSTŘÍK

225

PODĚKOVÁNÍ

Anthony C. Daly a Claude Pavur byli velmi laskaví, neboť přečetli koncept této knihy a učinili k němu patřičné poznámky. Autor jim za to velmi děkuje.

ÚVOD

V posledních letech byly objeveny některé rozdíly mezi způsoby řízení znalostí a jazykového vyjadřování v primárně orálních kulturách (které vůbec neznají písmo) a v kulturách používáním písma hluboce ovlivněných. Tyto nové objevy mají velmi překvapivé důsledky. Mnohé z charakteristických rysů myšlení a vyjadřování v literatuře, filozofii, vědě, a dokonce i v mluvených projevech gramotných lidí, jež jsme považovali za samozřejmé, nejsou jako takové přirozenou součástí lidské existence, nýbrž objevily se díky zdrojům, které lidskému vědomí zpřístupnila technologie psaní. Bylo tudíž nutné přehodnotit naše chápání lidské identity.

Předmětem této knihy jsou rozdíly mezi oralitou a gramotností. Protože však čtenáři této knihy či knih jiných už ze samé podstaty znají gramotnou kulturu tak říkajíc zevnitř, tématem bude spíše myšlení a jeho jazykové vyjadřování, které existuje v orální kultuře a které nám připadá podivné a občas dokonce bizarní. Dále budeme gramotné myšlení a vyjadřování zkoumat z hlediska toho, jak se vyvinuly z orality a jak se k ní vztahují.

Naším tématem není žádná „škola“ interpretace. Žádná „škola“ orality a gramotnosti totiž ani neexistuje – nejde o něco, co by se dalo přirovnat k formalismu, nové kritice, strukturalismu či dekonstrukci, přestože povědomí o vzájemných vztazích orality a gramot-

nosti může ovlivnit činnost těchto a mnoha různých „škol“ a „hnutí“ působících v humanitních a společenských vědách. Znalost zásadních rozdílů mezi oralitou a gramotností a jejich vzájemných vztahů běžně nevyvolává vášnivou loajalitu vůči teoriím, nýbrž spíše povzbuzuje úvahy nad různými aspekty podmínek lidské situace, které jsou natolik početné, že je nikdy nebude možné uvést v úplnosti. Tato kniha se bude zabývat přiměřeným množstvím těchto aspektů. K vyčerpávajícímu pojednání by bylo třeba napsat spoustu svazků.

K problému orality a gramotnosti je užitečné přistupovat synchronicky, prostřednictvím srovnání orálních kultur a kultur chirografických (neboli kultur písma), které v daném historickém období spolu koexistují. Je však naprosto nezbytné přistupovat k nim rovněž diachronicky a vzájemně srovnávat následná historická období. Lidská společnost se nejdříve zformovala za pomoci mluvené řeči a teprve v poměrně pozdním období dějin se stala gramotnou, k čemuž zprvu došlo jen u určitých skupin. Homo sapiens existuje 30 000–50 000 let a nejstarší písmo vzniklo teprve před 6000 lety. Diachronické studium orality a gramotnosti a různých fází přechodu z jednoho stádia do druhého může vytvořit úhel pohledu, který nám umožní lépe porozumět nejen původní orální kultuře a následné kultuře písma, ale rovněž kultuře tisku, jež psaní pozvedá k novému vrcholu, a také elektronické kultuře, jejímž základem je jak psaní, tak tisk. V diachronickém rámci se mohou vzájemně osvětlit minulost a přítomnost – Homér a televize.

K tomuto objasnění však nedochází snadno. Pochopení vztahů orality a gramotnosti a hlubších důsledků těchto vztahů není záležitostí okamžité psychohistorie či fenomenologie. Vyžaduje značné, a dokonce velmi rozsáhlé studium, pečlivé myšlení a opatrná tvrzení. Nejde jen o hloubku a složitost těchto problémů, ale také o to, že jejich součástí jsou naše vlastní předsudky. My, čtenáři takových knih, jakou je například tato, jsme natolik gramotní, že je pro nás velmi obtížné pochopit orální univerzum komunikace a myšlení jinak než jako variantu univerza gramotnosti. Zde se pokusíme některé tyto předsudky do určité míry překonat a našemu pochopení otevřít nové cesty.

Zaměříme se na vztahy mezi oralitou a psaním. Gramotnost začala s psaním, ale zahrnuje rovněž tisk, který pochopitelně vzniká až

v pozdější fázi. Tato kniha se tudíž do jisté míry věnuje kromě psaní i tisku a rovněž se lehce dotkne otázky elektronického zpracování slova a myšlení, jak k němu dochází v rozhlasu, v televizi či prostřednictvím satelitu. Naše chápání rozdílů mezi oralitou a gramotností se totiž nemohlo rozvinout dříve než v elektronickém věku. Odlišnosti mezi elektronickými médii a tiskem způsobily, že jsme začali být citlivější na odlišnost mezi psaním a oralitou. Elektronický věk je rovněž věkem „sekundární orality“, tedy orality telefonů, rozhlasu a televize, jejíž existence na psaní a tisku závisí.

V posunu od orality ke gramotnosti a dále k elektronickému zpracování hrají důležitou roli sociální, ekonomické, politické, náboženské a jiné struktury. Ty nás však v této knize budou zajímat pouze nepřímě, neboť se spíše budeme věnovat rozdílům „mentalit“ orálních kultur a kultur písma.

Téměř všechny práce, které dosud porovnávaly orální a chirografické kultury, stavěly oralitu spíše do protikladu k hláskové abecedě než k jiným písemným systémům (ke klínovému písmu, čínským znakům, japonskému slabičnému písmu, mayskému písmu apod.) a zabývaly se abecedou používanou pouze na Západě (hlásková abeceda má rovněž svůj domov na Východě, například v Indii, v jihovýchodní Asii nebo v Koreji). My tuto hlavní linii stále převažujícího vědeckého zkoumání v našem pojednání zachováme, nicméně kromě abecedy a západní kultury budeme na příhodných místech určitou pozornost věnovat i jiným systémům písma a jiným kulturám.

W. J. O.

Univerzita v Saint Louis

Orální charakter jazyka

GRAMOTNÉ MYŠLENÍ A ORÁLNÍ MINULOST

Během posledních několika desetiletí si vědecký svět opět uvědomil orální charakter jazyka a některé hlubší důsledky protikladů ústního a psaného vyjadřování. Antropologové, sociologové a psychologové nám podávají zprávy o svých výzkumech přímo v orálních společnostech. Kulturní historikové se dostávají stále hlouběji do prehistorie, tedy k lidské existenci ještě před vznikem písma, jež umožnilo záznam jazykových projevů.

Ferdinand de Saussure (1857–1913), zakladatel moderní lingvistiky, upozornil na prvořadé postavení mluvené řeči, která je podloží veškeré verbální komunikace, a rovněž na přetrvávající tendenci, jež se objevuje i mezi vědci, považovat psaní za základní formu jazyka. Písmo, poznamenal de Saussure, vykazuje zároveň „užitečnost, nedostatky a úskalí“ (Saussure 1959, s. 23–4). Přesto psaní považoval za jakýsi doplněk ústního projevu, a nikoli za prostředek transformace jazykového vyjadřování.

Od Saussureových časů se lingvistika rozvinula ve složité a pracované studium fonémiky, tedy způsobu, jakým je jazyk „zasazen“ ve zvuku. Saussureův současník, Angličan Henry Sweet (1845–1912) již velmi záhy trval na tom, že se slova neskládají z pís-

men, nýbrž z funkčních zvukových jednotek, neboli fonémů. Přes veškerou pozornost věnovanou těmto zvukům mluvené řeči si však moderní lingvistické školy nevšímají – nebo si začaly všimnout teprve nedávno a zcela nahodile – jakými způsoby se primární oralita, tedy oralita kultur nedotčených čtením a psaním, ostře odlišuje od gramotnosti (Sampson 1980). Strukturalisté podrobně prozkoumali ústní tradici, ale ve většině případů ji neporovnávali s písemnými tvory. Existuje rozsáhlá literatura, jež srovnává psaný a mluvený jazyk osob, které umí číst a psát (Gumpertz, Kaltmann a O'Connor 1982 nebo 1983, bibliografie). Tyto rozdíly ale v popředí zájmu naší studie nebudou. Oralita, jíž se zde budeme zabývat především, je oralita primární, která se týká lidí naprosto neznalých písma.

V poslední době však aplikovaná lingvistika a sociolingvistika stále více srovnává dynamiku primárního ústního vyjadřování a dynamiku vyjadřování písemného. Jack Goody ve své nedávno vydané knize *The Domestication of the Savage Mind* (Domestikace přírodního myšlení, 1977) i v dřívějším souboru prací *Literacy in Traditional Societies* (Gramotnost v tradičních společnostech, 1968), na němž se podílel s jinými autory, neocenitelným způsobem popisuje a analyzuje změny v mentálních a společenských strukturách, které provázejí používání písma. Další lingvistické a kulturní údaje a analýzy poskytl již velmi záhy Chaytor (1945), dále pak Ong (1958b, 1967b), McLuhan (1962), Haugen (1966), Chafe (1982), Tannenová (1980a) a další. Foleyův odborný a konkrétně zaměřený výzkum (1980b) zahrnuje rozsáhlou bibliografii.

Výrazný rozdíl mezi orálními mody myšlení či vyjadřování a mody psaného jazyka si v největší míře nezačala uvědomovat deskriptivní či kulturní lingvistika, nýbrž literární studia. Na počátku zjevně stojí práce Milmana Parryho (1902–1935) o textu *Iliady a Odysseje*, kterou po Parryově předčasné smrti dokončil Albert B. Lord a jež byla doplněna pozdějším dílem Erica A. Havelocka a dalších autorů. Tyto studie a práce s nimi související (Parry 1971; Lord 1960; Havelock 1963; McLuhan 1962; Okpewho 1979 atd.) se pravidelně citují v pojednáních, v nichž se aplikovaná lingvistika a sociolingvistika, ať už teoreticky nebo při praktickém výzkumu, zabývá zásadními rozdíly mezi oralitou a gramotností.

Než se pustíme do podrobné analýzy Parryových objevů, bude vhodné, připravíme-li si půdu otázkou, proč si vědecký svět vlastně

znovu začal uvědomovat orální charakter jazyka. Na první pohled se přece zdá být naprosto zřejmé, že jazyk je ústním fenoménem. Lidé spolu komunikují velmi mnoha způsoby a využívají k tomu všechny své smysly – hmat, chuť, čich, a zvláště pak zrak a sluch. (Ong 1967b, s. 1–9). Některé druhy neorální komunikace jsou neobyčejně bohaté – například používání gest. Přesto v hlubším smyslu je stále nejdůležitější jazyk jakožto artikulovaný zvuk. Nejen komunikace, ale i samotné myšlení se zvukem zcela zvláštním způsobem souvisí. Všichni jsme už jistě slyšeli tvrzení, že jeden obraz vydá za tisíc slov. Pokud je však toto tvrzení pravdivé, proč se musí vyjadřovat řečí? Jde totiž o to, že obraz vydá za tisíc slov pouze za určitých zvláštních podmínek. A tyto podmínky obvykle zahrnují i slovní kontext, v němž je obraz zasazen.

Všude, kde existují lidé, existuje i určitý jazyk a pokaždé jde v podstatě o jazyk, jímž je možné mluvit a který je možné slyšet – o jazyk, který existuje ve světě zvuků. Přestože jazyk gest bývá neobyčejně bohatý, propracovaná znaková řeč je náhražkou jazyka mluveného a závisí na orálních řečových systémech, i když ji používá osoba neslyšící již od narození (Kroeber 1972; Mallery 1972; Stokoe 1972). Výrazně orální charakter jazyka je zřejmý z toho, že z toho obrovského množství jazyků, jimiž se mluvilo v průběhu lidských dějin – a byly jich možná desítky tisíc – jen přibližně 106 bylo zaznamenáno písmem v míře dostatečné pro vznik literatury. Většina jazyků navíc písmo vůbec nepoznala. Z přibližného množství 3000 mluvených jazyků, které existují v dnešní době, má jen zhruba 78 z nich vlastní literaturu (Edmonson 1971, s. 323, 332). Dosud neexistuje způsob, jak spočítat, kolik jazyků před vznikem písma zmizelo nebo se transformovalo v jazyky jiné. Ještě dnes se aktivně používají stovky jazyků, které nemají žádnou písemnou formu – nikdo totiž nevymyslel žádný efektivní způsob, jak v nich psát. Základní význam tedy stále má mluvená forma jazyka.

Nebereme zde v úvahu tzv. počítačové „jazyky“, které se v určitých rysech podobají lidským jazykům (angličtině, sanskrtu, malajštině, mandarínské čínštině, jazyku twi, šošonštině), ale vždycky se od nich budou zcela lišit v tom, že se nerozvíjejí z nevědomí, nýbrž přímo z oblasti vědomí. Pravidla („gramatika“) počítačových jazyků se nejdříve formulují a poté používají. „Pravidla“ gramatiky

v přirozených lidských jazycích se nejdříve používají a na základě tohoto používání se dají abstrahovat a explicitně formulovat slovy, i když jen s obtížemi a nikdy v úplnosti.

Psaní, tedy zachycení slova v prostoru, nesmírně rozšiřuje možnosti jazyka, restrukturuje myšlení a v průběhu tohoto procesu přeměňuje několik určitých dialektů v „grafolekty“ (Haugen 1966; Hirsh 1977, s. 43–8). Grafolekt je transdialektový jazyk, který se vytváří v důsledku hluboké oddanosti psané formě. Psaní poskytuje grafolektu moc, jež výrazně přesahuje moc jakéhokoli čistě orálního dialektu. Pro grafolekt, kterému se říká standardní angličtina, je možné použít zaznamenaný slovník obsahující nejméně půl druhého milionu slov, u nichž nejsou známy pouze současné významy, ale rovněž stovky tisíc významů minulých. Čistě orální dialekt má běžně zásobu pouhých několika tisíc slov a jeho mluvčí nebudou znát sémantickou historii prakticky ani jediného z nich.

Ve všech úžasných světech, které nám psaní otevírá, však stále přebývá a žije mluvené slovo. Aby nám psané texty vydaly svůj význam, musí se nějakým způsobem – ať již přímo, či nepřímo – vztahovat ke světu zvuků. „Číst“ text znamená proměňovat jej ve zvuk a je lhostejné, jestli čteme nahlas nebo pouze v našich představách, zdali čteme pomalu, slabiku po slabice, nebo rychle a letmo, jak bývá zvykem v technologicky vyspělých kulturách. Psaní se bez orality neobejde. Přizpůsobíme-li si svým potřebám termín, který Jurij Lotman použil pro poněkud jiné účely (Lotman 1977, s. 21, 48–61, viz též Champagne 1977–1978), můžeme psaní nazvat „sekundárním modelujícím systémem“, který je závislý na předchozím systému primárním, tedy na mluveném jazyce. Ústní vyjadřování může existovat a většinou také existovalo bez jakéhokoli psaného jazyka; psaní však nikdy nemůže existovat bez orality.

Vědecké a literární studium jazyka a literatury se však navzdory ústnímu základu veškerého jazykového vyjadřování po celá staletí – až do poměrně nedávné doby – oralitě vyhýbalo. Texty se dožadovaly pozornosti tak rezolutně, že výtvořily ústní slovesnosti bývaly často považovány za varianty písemné tvorby, a pokud tomu tak nebylo, mělo se za to, že nejsou hodny seriózního vědeckého zájmu. Na tento náš poněkud hloupý přístup jsme začali být citliví až v nedávné době (Finneganová 1977, s. 1–7).

Kromě posledních desetiletí se studium jazyka zcela soustředilo na psané texty, a nikoli na oralitu z jednoho zcela zjevného důvodu. Tímto důvodem je samotný vztah mezi studiem a psaním. Veškeré myšlení, včetně myšlení v primárně orálních kulturách, je do jisté míry analytické – svůj materiál rozbíjí na různé komponenty. Abstraktně souvislé, třídící a výkladové zkoumání jevů nebo deklarovaných pravd však není bez psaní a čtení vůbec možné. Lidé v primárně orálních kulturách, kteří jsou nedotčeni psaním v jakékoli formě, se učí spoustu věcí a je jim vlastní obrovská moudrost, jíž dokážou využívat. Rozhodně však „nestudují“.

Vše se dozívají jako učni – například loví se zkušenými lovci – a jako žáci, kteří se čímsi podobají učňům a poslouchají, opakují to, co slyší, osvojují si přísloví i způsoby, jak tato přísloví spojovat a nově kombinovat, vstřebávají další různé formule a účastní se určitě společné retrospekce. Nejde však o studium ve vlastním smyslu slova.

Poté, co zvnitřnění psaného jazyka umožní důkladnou a souvislou analýzu, tedy studium ve vlastním smyslu slova, jedna z prvních věcí, kterou gramotný člověk studuje, je samotný jazyk a jeho využití. Řeč však nelze oddělit od našeho vědomí a již od jeho raných stádií, tedy dávno před vznikem písma, řeč člověka fascinuje a vyvolává seriózní úvahy. Příslloví na celém světě jsou plná postřehů týkajících se tohoto čistě lidského fenoménu, tedy řeči v její původní formě, a hovoří o jejích schopnostech, kráse i nebezpečí. Okouzlení mluveným projevem zůstává v neztěněné míře zachováno i řadu století poté, co se začalo používat písmo.

Pokud jde o Západ, mezi starými Řeky se tento hluboký zájem projevil tak, že rozvinuli rozsáhlé a podrobně rozpracované umění rétoriky, které bylo po 2000 let nejobsáhlejším akademickým oborem v celé západní kultuře. Pojem *technē rhētorikē*, „umění řeči“ (běžně se zkracovalo na pouhé *rhētorikē*), ve svém původním řeckém významu v zásadě odkazoval na mluvený projev, třebaže rétorika ve formě reflexivního, uspořádaného „umění“ či dokonce vědy, jak je tomu například v Aristotelově *Rétorice*, byla a musela být výsledkem psaní. Slovo *rhētorikē* či rétorika v podstatě označovalo mluvení na veřejnosti čili řečnictví, které i v gramotných a typografických kulturách po celá staletí zůstávalo, aniž by se nad tím někdo zamýšlel,

modelem veškerého diskurzu včetně psaní. Psaní tedy od samého počátku neomezovalo význam orality, ale naopak jej umocňovalo a umožňovalo utřídit „principy“ či základní složky řečnictví tak, že vzniklo vědecké „umění“ čili souvisle uspořádaný soubor vysvětlení, který ukazoval, jak a proč řečnictví dosahuje – nebo by mělo dosahovat – svých rozmanitých a specifických cílů.

Součástí studia rétoriky však sotva mohly být skutečné proslovy nebo jakékoli jiné orální projevy pronášené čistě ústně. Jakmile totiž proslov skončil, nebylo už co studovat. Pro „studium“ se tudíž využívaly texty proslovů, které někdo zapsal – obvykle po jejich pronesení a často také po dost dlouhé době (v antice se běžně mělo za to, že jen hanebně neschopní řečníci čtou nahlas text, který si předem slovo od slova připravili – Ong 1967b, s. 56–58). Proto se i proslovy sestavené ústně ve skutečnosti studovaly jako psané texty.

Kromě přepisu orálních projevů, mezi něž patřily například formální proslovy, začaly navíc vznikat čistě psané kompozice, které byly určeny k tomu, aby byly vstřebávány přímo z povrchu pokrytého písmem. Tyto skutečné písemné výtvory ještě ve větší míře obracely pozornost k textu, neboť čistě jako texty vznikaly, i když mnohé z nich – od Liviových historických knih k Dantově *Božské komedii* a dále – byly obvykle určeny spíše k poslechu než k tichému čtení (Nelson 1976–1977; Bäuml 1980; Goldin 1973; Cormier 1974; Ahern 1982).

JAK PROSÍM? „ORÁLNÍ LITERATURA“?

To, že se vědecký zájem soustředil na texty, mělo ideologické důsledky. Vědci, kteří upírali pozornost k textům, nakonec a často bez jakékoli reflexe docházeli k závěru, že ústní vyjadřování je v zásadě stejné jako vyjadřování písemné, jímž se běžně zabývali, a že formy ústní slovesnosti jsou ve skutečnosti pouhé texty, které se liší jenom tím, že je nikdo písemně nezaznamenal. Stále sílil dojem, že formy ústní slovesnosti, kromě formálních proslovů (podléhajících psaným rétorickým pravidlům), jsou nedokonalé a nejsou hodny seriózního vědeckého studia.

Ne všichni byli s tímto závěrem spokojeni. Od poloviny 16. století sílilo tušení, že mezi psaním a mluvenou řečí existují složité vztahy

(Cohen 1977). Urputná převaha textovosti ve vědeckém myšlení se však projevuje v tom, že dosud nevznikly žádné pojmy, které by účinně – nebo dokonce kultivovaně – koncipovaly ústní slovesnost jako takovou, aniž by vědomě či nevědomě odkazovaly k psaní. Je tomu tak dokonce i přesto, že formy ústní slovesnosti, které se rozvíjely několik desítek tisíc let před vznikem písma, s psaním zjevně naprosto nesouvisely. Používáme pojem „literatura“, který v zásadě označuje „psané texty“ (latinské slovo *literatura* vzniklo ze slova *littera* neboli písmeno abecedy) a popisujeme jím daný soubor písemných materiálů – třeba anglickou literaturu či dětskou literaturu. Neexistuje však žádný srovnatelný pojem, jenž by se vztahoval čistě k tradici ústní slovesnosti, například k ústně vyprávěným tradičním příběhům, příslovím, modlitbám, formulím (Chadwick 1932–1940, *passim*) nebo k jiné ústní tvorbě, ať už jde o slovesnost Lakotů (Siouxů) v Severní Americe, západoafrických Mandingů, nebo Řeků v homérské době.

Jak jsem již poznamenal, oralitu jistě kultury, zcela nedotčenou znalostí písma nebo tisku, nazývám „primární oralitou“. Je „primární“ ve srovnání se „sekundární oralitou“ současné technologicky vyspělé kultury, kterou podporuje telefon, rozhlas, televize a jiné elektronické přístroje, jejichž existence a funkčnost závisí na existenci písma a tisku. Primární orální kultura ve vlastním slova smyslu v dnešní době nemůže prakticky existovat, protože každá kultura ví o existenci psaní a má jistou zkušenost s jeho působením. Přesto si mnohé kultury a subkultury – dokonce i v prostředí rozvinutých technologií – v různé míře zachovávají postoje a myšlení typické pro primární oralitu.

O ryze ústní tradici či primární oralitě je obtížné učinit si jakoukoli přesnou a smysluplnou představu. Existence psaní má za následek to, že se „slova“ zdánlivě podobají věcem, neboť o nich uvažujeme jako o viditelných značkách, které ukazují slova těm, kdo je dekódují. Taková „slova“ vepsaná do textů a knih můžeme vidět, a dokonce se jich i dotknout. Psaná slova jsou rezidua. Ústní tradice taková rezidua či usazeniny nemá. Pokud se často vyprávěný příběh, jenž se prezentuje pouze ústně, přestane v jisté době vyprávět, zůstává pouze v podobě potenciálu určitých lidí, kteří by ho vyprávět mohli. Pokud jde o nás, (o ty, kteří čtou například tento text), ve značné míře projevujeme gramotnost tak odhodlaně, že v situaci,

kdy vyjadřování téměř nemá hmotný charakter, jako je tomu v orální tradici, pocítujeme většinou jistý neklid. Proto také došlo k tomu, že v minulosti věda vytvořila takové naprosto nesmyslné pojmy, jakým je „orální literatura“. Tento absurdní pojem se sice v současnosti používá o trochu méně, nicméně stále zůstává v oběhu, a to i mezi vědci, kteří si stále palčivěji uvědomují, jak trapně odhaluje naši neschopnost reprezentovat vlastnímu myšlení tradici verbálně uspořádaných výtvorů, aniž bychom je považovali za varianty psaného jazyka, s nímž často nemají vůbec nic společného. Název skvělé Sbírký orální literatury Milmana Parryho (Milman Parry Collection of Oral Literature) na Harvardské univerzitě je spíše zvěčněním úrovně povědomí o orální kultuře, která byla typická pro minulé generace vědců, než výrazem názoru současných kurátorů.

Je možné namítnout (jak to činí Finneganová 1977, s. 16), že termín „literatura“, jenž byl původně určen pro psaná díla, se jednoduše rozšířil i na jevy s nimi související, například na tradiční ústní vyprávění v kulturách nedotčených psaním. U mnoha původně specifických termínů k takovému zobecnění došlo. Jenže termíny si také jistým způsobem uchovávají svůj původní etymologický význam. Prvky, z nichž byly původně sestaveny, obvykle, ne-li vždycky, jaksi přetrvávají v pozdějších významech – jsou možná skryté, ale často mají značný vliv, a není dokonce možné je jakkoli redukovat. Jak kromě toho podrobně ukážeme později, psaní je velmi ochromující a imperialistická činnost, jež má tendenci do sebe vstřebávat jiné prvky i bez pomoci etymologických významů.

Slova sice mají základ v mluvené řeči, ale psaní je již navždy tyransky uvězní ve vizuálním zorném poli. Požádáme-li gramotného člověka, aby se zamyslel nad slovem „nicméně“, běžně (a mám silné tušení že dokonce vždycky) se mu vybaví nějaký, přinejmenším neurčitý, obraz napsaného slova. Ani minutu nebude schopen uvažovat o slově „nicméně“ pouze jako o zvuku, ale bude se neustále uchylovat k jeho psané podobě. To také znamená, že gramotný člověk nikdy nemůže v úplnosti odhalit, jak slovo vnímají lidé v čistě orálních kulturách. Vzhledem k této ochromující síle psaného jazyka se zdá, že není vůbec možné pokrýt orální tradici a projevy ústní slovesnosti slovem „literatura“, aniž bychom je jemně, avšak již neopravitelně redukovali na varianty psaného jazyka.

Považovat orální tradici nebo dědictví ústního podání či žánrů a stylů ústní slovesnosti za „orální literaturu“ je téměř totéž jako považovat koně za automobil bez kol. Je to však možné. Představme si, že píšeme pojednání o koních (určené lidem, kteří koně nikdy neviděli), na jehož počátku se neobjevuje pojem koně, nýbrž představa „automobilu“ založená na přímých zkušenostech čtenářů s tímto dopravním prostředkem. V pojednání se pak dále hovoří o koních a ti se pokaždé označují jako „automobily bez kol“. Text vysvětluje na autech závislému čtenáři, který nikdy koně neviděl, všechny možné rozdíly ve snaze odstranit z pojmu „automobil bez kol“ veškerou představu „automobilu“, aby termín získal čistě „koňský“ význam. Místo kol má „tento automobil“ zvětšené nehty, kterým se říká kopyta; místo předních světlometů a možná také místo zpětných zrcátek má oči; místo laku něco, čemu se říká srst; nejedí na benzín, ale na seno atd. Nakonec je kůň pouze tím, čím vlastně není. Bez ohledu na přesnost a úplnost takového apofatického popisu si motorizovaní čtenáři, kteří koně nikdy neviděli a kteří pouze slyšeli o „automobilech bez kol“, o tomto zvířeti jistě učiní poněkud podivnou představu. Totéž platí pro toho, kdo se setká s pojmem „orální literatura“ neboli „mluvené či ústní písemnictví“. Pokud popíšeme primární jev tak, že začneme následným sekundárním jevem a poté „obrousíme“ veškeré rozdíly, popis bude značně zkreslený a znehodnocený. Postupujeme-li pozpátku – začneme-li automobilem a pak přejdeme ke koni – žádné skutečné rozdíly si vlastně nebudeme schopni uvědomit.

Také termín „předliterární“, který je sám o sobě užitečný a občas i nezbytný, způsobuje – i když méně agresivně – tytéž problémy jako označení „orální literatura“, pokud se používá bez jakékoli reflexe. Slovo „předliterární“ prezentuje oralitu – „primární modelující systém“ – jako anachronickou úchylku „sekundárního modelujícího systému“, který vznikl později.

Spolu s pojmy „orální literatura“ a „předliterární“ můžeme také slyšet výraz „text“ ústní promluvy. Slovo „text“, jehož kořen odkazuje ke slovesu „tkát“, má samo o sobě s ústním vyjadřováním výraznější etymologickou souvislost než slovo „literatura“, jež etymologicky odkazuje k písmenům (*literae*) abecedy. Dokonce i v prostředí orálních kultur se mluvené projevy běžně přirovnávaly ke tka-

ní nebo šití – *rhapsöidein* – „básnit“, „opěvovat“ v řečtině v podstatě znamená „přišívát k sobě jednotlivé písně“. Když však dnešní gramotný člověk označí orální projev slovem „text“, přemýšlí o něm podle analogie se psaním. Ve slovníku gramotného člověka se „text“ vyprávění, pokud jde o vyprávění osoby z primárně orální kultury, stává zpětně vytvořeným slovem – je to opět „kůň“ definovaný jako „automobil bez kol“.

Pokud tedy vezmeme v úvahu obrovský rozdíl mezi mluvenou řečí a psaním, jakou alternativu můžeme vymyslet k zastaralému a rozporuplnému pojmu „orální literatura“? Přizpůsobíme-li si vlastním účelům pojem, který Northrop Frye v *Anatomii kritiky* navrhuje pro epickou poezii (Frye 1957, s. 248–250, 293–303), můžeme o veškeré výhradně ústní slovesnosti hovořit jako o „eposu“, který má stejný protoindoevropský kořen (*wekw-*) jako latinské slovo *vox* i jeho anglický ekvivalent „voice“ (hlas), a je tudíž pevně svázán s hlasem a oralitou. Orální projevy tedy budou vnímány jako hlasové projevy (*voicings*), jimiž opravdu jsou. Do předepsaného žánrového významu pojmu „epos“, který se vztahuje ke všem původně ústním výtvorům, však bude poněkud zasahovat častěji používaný význam tohoto pojmu, jenž označuje (ústní) epickou poezii (Bynum 1967). Zdá se, že termín „hlasové projevy“ vyvolává příliš mnoho protichůdných asociací, nicméně pokud se někdo domnívá, že tento pojem je natolik životaschopný, aby se mohl začít používat, rozhodně mu pomohu udržet jej při životě. Stále nám však bude chybět obecněji použitelný termín, který by zahrnoval jak čistě ústní slovesnost, tak i literaturu. Zde se budu držet praxe, která je běžná u odborníků, a uchýlím se k nezbytným vysvětlujícím opisům – „formy ryze ústní slovesnosti“, „formy slovesného umění“ (zahrnující orální formy i formy vzniklé písemnými kompozicemi) atp.

Pojem „orální literatura“ naštěstí ztrácí v současné době vliv, nicméně může se stát, že v bitvě za jeho úplné odstranění nikdy nedokážeme úplně zvítězit. Ačkoli specializovaný lingvistický nebo antropologický přístup od nás vyžaduje, abychom si slova představili zcela nezávisle na písmu, je to pro většinu gramotných lidí příliš náročný úkol. Slova k nám přicházejí skrze psaný jazyk a s tím sotva můžeme něco udělat. Oddělení slov od psaní mimo to představuje určité psychologické nebezpečí, protože u gramotného člověka je

pocit ovládnutí jazyka pevně spojen s jeho vizuální transformací. Jak by gramotný člověk mohl žít bez slovníků, psaných gramatických pravidel, interpunkce a dalších nástrojů, které proměňují slova v něco, na co je možné se „podívat“? Gramotní uživatelé grafolektů, jakým je například standardní angličtina, mají přístup ke slovním zásobám stonásobně větším, než dokáže mít jakýkoli mluvený jazyk. V takovém lingvisticky založeném světě jsou slovníky zcela nepostradatelné. Je přímo demoralizující, když si připomeneme, že ve svých myslích žádné slovníky nemáme, že lexikografický aparát je velmi pozdním nánosem na vrstvě samotného jazyka, že všechny jazyky mají složitou gramatiku, k níž dospěly bez jakékoli pomoci písma, že za hranicemi světa relativně vyspělých technologií se většina uživatelů různých jazyků vždycky dokázala obejít bez jakékoli vizuální transformace mluveného zvuku.

V orálních kulturách vznikají silné a krásné verbální projevy vysoké umělecké a lidské hodnoty, které přestávají být možné, jakmile se lidské psýchy zmocní psaní. Bez psaní však vědomí nemůže naplnit svůj širší potenciál, nemohou vznikat jiné silné a krásné výtvořiny. V tomto smyslu musí sama oralita psaní vytvářet – je k tomu přímo předurčena. Gramotnost, jak ještě uvidíme, je naprosto nezbytná nejen pro rozvoj přírodních věd, ale také dějepisu, filozofie, interpretace literatury a jiných umění a také pro vysvětlování samotného jazyka (včetně mluvené řeči). V dnešním světě už zřejmě neexistuje orální nebo převážně orální kultura, která by si tak či onak neuvědomovala onen široký komplex moci, k němuž bez gramotnosti nemá vůbec žádný přístup. Toto vědomí způsobuje lidem zakořeněným v primárně orálních kulturách značná muka. Vášnivě si přejí být gramotní, ale zároveň velmi dobře vědí, že pokud přejdou do vzrušujícího světa gramotnosti, ztratí mnohé z toho, co nás vzrušuje a co hluboce milujeme ve starším orálním světě. Musíme zemřít, abychom mohli dál žít.

Gramotnost hubí své orální předchůdce a ničí dokonce i paměť, v níž jsou uloženy, pokud je soustavně a pečlivě nesledujeme. Gramotnost je však naštěstí také nekonečně přizpůsobivá a tuto paměť dokáže rovněž obnovovat. Umožňuje nám, abychom si sami pro sebe znovu vytvořili původní lidské vědomí, jež s gramotností nemělo vůbec nic společného – a je to celkem dobrá rekonstrukce, třebaže

není dokonalá (nikdy nezapomínáme na důvěrně známou přítomnost do takové míry, že bychom dokázali obnovit naprosto neporušenou minulost). Díky takové rekonstrukci jsme schopni lépe pochopit, jakou roli hraje gramotnost při utváření lidského vědomí v jeho vývoji k technologicky vyspělým kulturám a v těchto kulturách samotných. O takové pochopení orality i gramotnosti se tato kniha, přestože jde nutně o psané dílo, do jisté míry pokouší.

KAPITOLA DRUHÁ

Moderní objev primárně orálních kultur

RANÉ POVĚDOMÍ O ORÁLNÍ TRADICI

Znovuobjevení orálního charakteru řeči, k němuž došlo v posledních letech, mělo své předchůdce. Již několik století před Kristem pseudonymní autor knihy Starého zákona, která je známa pod názvem jeho hebrejského *nom de plum* Kohelet („Kazatel“, „řečník na shromáždění“) nebo pod řeckým ekvivalentem Ecclesiastes, zjevně odkazuje k ústní tradici, z níž jeho psaní čerpá: „Zbývá jen dodat, že Kazatel byl moudrý, lid stále poznání vyučoval; přemýšlel a bádál a uspořádal přísloví mnohá. Kazatel se snažil najít známá a výstižná slova; a zapsat přesně tato slova pravdy.“ (Kazatel 12,9-10)¹

„Zapsat... slova.“ Literáti, od sběratelů středověkých antologií přes Erasma (1466–1536) nebo Vicesima Knoxe (1752–1821) až po další autory, neustále vkládali do textů známá slova pocházející z ústní tradice, i když je příznačné, že přinejmenším od středověku a Erasmovy doby alespoň v západní kultuře většina sběratelů nesbírala tato „úsloví“ přímo z mluvené řeči, ale z jiných psaných textů. Romantické hnutí se vyznačovalo zájmem o vzdálenou minulost a lidovou

¹ K překladu biblických citátů je využito českého ekumenického překladu bible z roku 1989. Texty bylo nicméně nutné upravit tak, aby odpovídaly interpretaci autora. (pozn. překl.)

kulturu. Od té doby stovky sběratelů, počínaje Jamesem McPhersonem (1736–1796) ve Skotsku, Thomasem Percym (1729–1811) v Anglii, bratry Jacobem (1785–1863) a Wilhelmem (1786–1859) Grimmovými v Německu či Francisem Jamesem Childem (1825–1896) ve Spojených státech, více méně přímo zpracovaly části orální, kvaziorální či umělé orální tradice, která tak znovu získala na vážnosti. Na počátku dvacátého století byl díky Skotovi Andrewu Langovi (1844–1912) a jiným badatelům již do značné míry zpochybněn názor, že ústní folklor jednoduše představuje jakési pozůstatky sutin „vyšší“ literární mytologie – názor, který zcela přirozeně vznikl v důsledku chirografických a typografických předsudků, o nichž jsme hovořili v předchozí kapitole.

Představě, že mezi mluveným a psaným jazykem je výrazný rozdíl, lingvisté v minulosti neustále odolávali. Saussure navzdory novému náhledu na oralitu – nebo možná právě v jeho důsledku – zastává názor, že psaní jednoduše reprezentuje mluvený jazyk ve viditelné formě (Saussure 1959, s. 23–24). Stejného mínění byli i Edward Sapir, C. Hockett a Leonard Bloomfield. Členové Pražského lingvistického kroužku, zvláště Josef Vachek a Ernst Pulgram, si jistě odlišnosti psaného a mluveného jazyka povšimli, nicméně soustředili se spíše na lingvistické obecnosti než na vývojové faktory a tuto odlišnost zpracovali jen velmi málo.

HOMÉROVSKÁ OTÁZKA

Gramotní vzdělanci tedy mají již dlouhou dobu povědomí o ústní tradici. Lang a další vědci navíc dokázali, že čistě orální kultury mohou vytvářet sofistikované formy slovesného umění. Vystává tudíž otázka, co je v našem novém chápání orality skutečně nového.

Nové chápání orality se rozvíjelo rozličnými cestami, ale jeho vývoj zřejmě můžeme nejlépe sledovat tak, že se soustředíme na historii tzv. „homérovské otázky“. Se zkoumáním Homéra, kterému se gramotní vzdělanci věnují více než dvě tisíciletí, se pojí různorodá směs postřehů, dezinformací a předsudků, ať už vědomých či nevědomých. V žádné jiné oblasti se protiklady orality a gramotnosti a zaslepenost nereflektovaného chirografického či typografického myšlení neprojeví v tak bohatém kontextu.

Samotná „homérovská otázka“ se rozvinula z poměrně vyspělé kritiky Homéra v 19. století, která vyžrála společně s vyspělou kritikou bible. Její původ však sahá až do klasického starověku. (Viz Adam Parry 1971, z něhož čerpáme na následujících několika stranách.) Učenci klasického západního starověku si občas zjevně uvědomovali, že *Ilias* a *Odyseia* se od jiné řecké poezie liší a že původ těchto děl není příliš jasný. Podle Cicera je dochovaný text těchto dvou homérských básní výsledkem Pisistratových úprav Homérova díla (které však Cicero rovněž považoval za text). Josephus Flavius dokonce tvrdil, že Homér neuměl psát, ale činil tak pouze proto, aby dokázal, že hebrejská kultura stála výš než prastará kultura antického Řecka, neboť znala písmo. Své tvrzení však neklade do souvislosti se stylem či jinými rysy homérovských děl.

Od samého počátku nám hluboké zábrany znemožňovaly nahlédnout, čím homérské básně ve skutečnosti jsou. *Ilias* a *Odyseia* se od antiky až do dnešní doby běžně považovaly za nejprříkladnější, nejopravdovější a nejnápaditější světské básně západní kulturní tradice. Aby jednotlivá období dokázala vysvětlit jejich všeobecně přijímanou dokonalost, často je interpretovala jako lepší výsledek toho, co dělali nebo k čemu směřovali jejich básníci. Romantismus sice přehodnotil „primitivní“ fázi kultury a označil ji za „dobrou“, a nikoli za „politováníhodnou“, nicméně vědci a čtenáři měli stále tendenci připisovat primitivní poezii vlastnosti, s nimiž se jejich doba cítila být zásadním způsobem spřízněná. Teprve americkému klasicistovi Milmanu Parrymu (1902–1935) se více než kterémukoli vědci v minulosti podařilo tento kulturní šovinismus podkopat a proniknout k „primitivní“ homérské poezii v souladu se samotnými kritérii této poezie, přestože jsou v rozporu s přijímaným názorem na to, čím by básníci a poezie vlastně měli být.

Parryho přístup velmi mlhavě předznamenávala již starší vědecká díla, v nichž všeobecný nekritický obdiv, který vyvolávala homérská poezie, nezřídka doprovázely jisté rozpaky. Autoři mívali často pocit, že tyto básně jsou jaksí nepatřičné. Spíše v duchu rétorické než skutečně vědecké polemiky napadl v 17. století *Iliadu* a *Odyseu* François Hédelin, Abbé d'Aubignac et de Meimac (1604–1676), který prohlásil, že mají špatně vystavěné příběhy, chabou charakterizací postav a z etického a teologického hlediska jsou přímo opovrženíhodné. Hé-

delin se dále snaží dokázat, že žádný Homér nikdy neexistoval a že eposy, které se mu připisují, jsou pouhou sbírkou rapsodií jiných autorů. Klasický učenec Richard Bentley (1662–1742), který se proslavil tím, že dokázal nepravost *Listů Falaridových* a nepřímo inspiroval Swiftovu antitypografickou satiru *Bitva knih*, se sice domníval, že člověk jménem Homér skutečně existoval, ale z různých písní, které „napsal“, byly epické básně sestaveny až v době Pisistrata, tedy přibližně o 500 let později. Italský filozof dějin Giambattista Vico (1668–1744) měl za to, že žádný Homér neexistoval a že homérskou epiku určitým způsobem vytvořil lid jako celek.

Teprve dohady Roberta Wooda (1717–1771), anglického diplomata a archeologa, který pečlivě lokalizoval některá zeměpisná místa, o nichž se hovoří v *Iliadě* a *Odyseji*, se jako vůbec první přiblížily tomu, co nakonec dokázal Parry. Wood se domníval, že Homér nebyl gramotný a že svou poezii vytvořil díky síle paměti. Wood překvapivě naznačuje, že paměť hrála v orální kultuře zcela jinou roli, než hraje v kultuře gramotné. Nedokáže sice vysvětlit, jak Homérova mnemotechnika vlastně fungovala, ale předpokládá, že étos homérského verše je spíše lidový než učený. Jean Jacques Rousseau (1821, s. 163–164) cituje Përa Hardouina (o němž se nezmiňuje ani Adam Parry) a považuje za velmi pravděpodobné, že Homér a jeho řečtí současníci neměli žádné písmo. Rousseau však spatřuje problém v tom, že v 6. zpěvu *Iliady* přináší Bellerofontés lykijskému králi zprávu na tabulce. Neexistuje však žádný důkaz, že „značky“ „ve složených deskách“, požadující popravu samotného Bellerofonta, byly psaným textem (viz níže, s. 99–102). V homérském vyprávění to ve skutečnosti vypadá tak, že jde o jakýsi druh primitivních ideogramů.

V 19. století došlo k rozvoji homérovských teorií tzv. Analytiků, které inicioval Friedrich August Wolf (1759–1824) ve své *Prolegomeně*. Analytici považovali texty *Iliady* a *Odyseje* za kombinace starších básní a zlomků a měli v úmyslu analyticky určit, o jaké jednotlivé součásti šlo a jak došlo k jejich navrstvení. Jak však poznamenává Adam Parry (1971, s. xiv–xvii), Analytici předpokládali, že tyto kousky spojené v jeden celek byly jednoduše psanými texty, a na mysl jim nepřišla žádná jiná alternativa. Bylo zcela logické, že po Analyticích nastoupili na počátku 20. století Unitáři, kteří byli často naplnění zbožnou úctou k literatuře a jako nejistí členové kultu se chytali kaž-

dého stébla. Unitáři tvrdili, že *Ilias* a *Odyseas* jsou tak skvěle strukturované, charakterizace jejich postav je natolik konzistentní a jde obecně o tak vysoké umění, že nemohou být dílem neuspořádaného sledu editorů, nýbrž musí být nutně výtvorem jediného člověka. Právě takový názor víceméně převládal v době, kdy Parry studoval a začínal formovat své vlastní názory.

OBJEV MILMANA PARRYHO

Dílo Milmana Parryho, jako tomu u průkopnických intelektuálních prací často bývá, se rozvinulo z hlubokých a zcela spolehlivých poznatků, které však zároveň bylo velmi obtížné explicitně formulovat. Parryho syn, zesnulý Adam Parry (1971, s. ix–lxii), úžasným způsobem popsal cestu, kterou se ubíral vývoj myšlení jeho otce od diplomové práce na University of California v Berkeley na počátku 20. let 20. století až do jeho předčasné smrti v roce 1935.

Ne všechny prvky Parryho celkové vize byly zcela nové. Základní axiom, který řídil jeho myšlení od počátku 20. let: „Výběr slov a slovních tvarů je v homérských básních závislý na podobě (ústně komponovaného) hexametrického verše“ (Adam Parry 1971, s. xix) – již předjímalo dílo J. E. Ellendta a H. Düntzera. I další prvky Parryho zárodečného pochopení měly své předchůdce. Arnold van Gennep si povšiml vytváření formálně předepsaných struktur v poezii orálních kultur současnosti a M. Murko rozpoznal, že v ústní poezii těchto kultur nefiguruje přesná doslovná paměť. K ještě důležitějšímu závěru dospěl Marcel Jousse, jezuitský kněz a učenec, který vyrůstal v jedné z francouzských zemědělských oblastí, v níž přežívala vrstva ústní tradice, a který většinu svého dospělého života strávil na Středním východě, kde vstřebával jeho orální kulturu. Jousse v těchto kulturách ostře odlišil kompozici ústní tvorby od veškeré tvorby písemné. Orální kultury a osobnostní struktury jimi vytvořené označil (1925) slovem *verbotemoteur* (verbomotor – Jousseovo dílo bohužel nebylo přeloženo do angličtiny²; viz Ong 1967b, s. 30, 147–148, 335–336). Milman Parry tyto a jiné myšlenky přijal a přetavil je do své vize, jejímž prostřednictvím chtěl prokazatelně vysvětlit, čím ho-

² A ani do češtiny. (pozn. překl.)

mérská poezie skutečně je a jak právě tuto její podobu ovlivnily podmínky, v nichž vznikala.

Avšak přestože Parryho představu částečně předjímal jeho vědecký předchůdce, výsledná vize byla čistě jeho vlastní. Když se mu totiž na počátku 20. let zjevila, o těchto zmíněných učencích neměl zjevně ani potuchy (Adam Parry 1971, s. xxii). Nepochybně však na něj mělo jistý vliv to, co bylo v té době tak říkajíc ve vzduchu a co na starší vědce zapůsobilo již dříve.

Parryho objev v již vyzrálé formě tak, jak ho vyložil ve své pařížské disertační práci (Milman Parry 1928), je možné vyjádřit takto: „Prakticky každý charakteristický rys homérské poezie je určen ekonomii, kterou této poezii vnucují orální metody kompozice. Tyto metody je možné znovu zrekonstruovat pečlivým studiem samotného verše, jakmile zapomeneme na určité předpoklady týkající se procesů vyjadřování a myšlení, které v lidské psýše zakořenily během staletí existence gramotné kultury.“ Pro literární kruhy to byl objev vpravdě revoluční a značnou odezvu měl i v jiných oblastech dějin kultury a lidské psýchy.

Jaké jsou však hlubší důsledky tohoto objevu a obzvláště Parryova využití axiomu („Výběr slov a slovních tvarů je závislý na podobě hexametrického verše“)? Již Dünzer si povšiml, že všechna homérská epiteta spojená s vínem se od sebe metricky liší a že použití daného epiteta není určeno jeho přesným významem, nýbrž metrickými potřebami toho úseku básně, v němž se objevuje. (Adam Parry 1971, s. xx). Přiléhavost homérských epitet se zdůrazňovala se zcela přehnanou, až zbožnou úctou. V orální kultuře měl básník rozsáhlý repertoár epitet, který musel být natolik rozmanitý, aby dokázal poskytnout přídomek při každé příležitosti, kdy to metrum bude při „sešívání“ příběhu vyžadovat – a aby při každém vyprávění dokázal přídomky poskytovat jiným způsobem, neboť jak uvidíme, básníci v orálních kulturách obvykle nepracují tak, že si slovo od slova pamatují své verše.

Je zcela zjevné, že potřeby metra tím či oním způsobem určují výběr slov, který básník provádí, komponuje-li metrickou poezii. Obecně se však předpokládalo, že příhodná metrická schémata se jaksi proměnlivě a většinou nepředvídatelně sama nabízejí básnické imaginaci a do souladu je uvádí pouze „geniální talent“ (což je schopnost v zásadě nevysvětlitelná). Od básníků tak, jak je idealizovaly

chirografické, a ještě ve větší míře typografické kultury, se nečekávalo, že budou využívat předem připravený materiál. Pokud se v básnickově díle přesto objevily ozvuky zlomků dřívějších básní, předpokládalo se, že je básník určitým způsobem proměnil ve „svou vlastní věc“. Je ovšem pravda, že určité praktiky tomuto předpokladu odporovaly – především používání „knih ustálených obrátů“, v nichž si tvůrci postklasické latinské poezie mohli vyhledat, jak se určité věci standardním způsobem vyjadřují. Latinské knihy ustálených obrátů měly značný úspěch zvláště poté, co vynález knihtisku umožnil snadno rozmnožovat různé kompilace, a zkvétaly ještě dlouho v 19. století, kdy školáci velmi hojně využívali *Gradus ad Parnassum* (Ong 1967, s. 85–86, 261–263; 1977, s. 166, 178). *Gradus* uváděl epitetické i jiné ustálené obraty klasických latinských básníků s označenými dlouhými a krátkými slabikami, což bylo pro metrické účely velmi praktické. Veršotepec sestavoval báseň z *Gradu* podobným způsobem jako malý chlapec, který staví z kostek starých dětských stavebnic. Celková stavba může sice být jeho dílem, nicméně jednotlivé součásti existovaly už předtím, než se do stavby pustil.

Tyto praktiky však byly přijatelné pouze u začátečníků. Předpokládalo se, že si schopný básník dokáže sám vytvořit vlastní metricky vhodné slovní obraty. Bylo možné tolerovat otřepané myšlenky, ale nikoli otřepané fráze. Jak ve své *Eseji o kritice* (Pope 1711) očekává Alexander Pope, „vtipný duch“ (wit) básníkovi zaručí, že pokud pojedná o tom, „nač mnozí myslí“, čtenář se bude domnívat, že to „nikdy nikdo lépe nevyslovil“. Obecně přijímaná pravda se prostě musela vyjádřit originálním způsobem. Krátce po Popeovi nastalo romantické období, které originalitu vyžadovalo ještě důrazněji. Extrémní romantik se domníval, že dokonalý básník se má pokud možno podobat samotnému Bohu tvořícímu *ex nihilo*: čím lepším básníkem je, tím méně se dá naprosto cokoli v básni předvídat. Pouze začátečníci nebo nenapravitelně špatní básníci využívali předem připravený materiál.

Po staletí panuje všeobecná shoda, že Homér nebyl žádným začátečníkem a že nebyl ani špatným básníkem. Možná že šlo dokonce o rozeného „génia“, který nikdy neprošel obdobím „ptačího mláděte“, nýbrž dokázal létat, hned jak „opustil vejce“, podobně jako předčasně vyspělý Mwindo, hrdina šangského eposu – „Ten, který chodil hned po narození“. V každém případě se Homér *Iliady* a *Odys-*

seje zpravidla považoval za zcela vyzrálého a dokonale zručného básníka. Náhle se však ukázalo, že Homér vlastně měl ve své hlavě knihu ustálených obrátů. Pečlivé studium toho druhu, které prováděl Milman Parry, odhalilo, že opakoval jednu formuli za druhou. Řecký výraz *rhapsōdein* („básnit“), doslova „sešívát píseň“ (*rhaptein*, šít; *oide*, píseň), tak začal mít poněkud zlověstný význam. Homér sestavil dohromady předem připravené součástky; místo stvořitele tu na jednu byl dělník u montážní linky.

Tato myšlenka zvláště ohrožovala pokročilé vzdělance. Vzdělanci jsou totiž vychováni k tomu, aby z principu nikdy nepoužívali klišé. Jak se vůbec mohli sžít s tím, že se homérské básně zřejmě skládají z jednotlivých klišé nebo prvků, které se jim velmi podobají, což bylo ostatně stále zjevnější. V době, kdy Parry rozvíjel své dílo, a poté, co v něm pokračovali jeho následovníci, začalo být totiž naprosto evidentní, že pouze nepatrná část slov v *Iliadě* a *Odyseji* nebyla součástí formulí, a to formulí do jisté míry zcela předvídatelných.

Tyto standardizované formule se navíc shlukovaly kolem stejně tak standardizovaných témat – například rada, shromáždění vojska, výzva, vyplenění poraženého protivníka, hrdinův štít atd. (Lord 1960, s. 68–98). Podobný repertoár témat můžeme objevit v ústních vyprávěních a jiných ústních projevech na celém světě. (Psaná vyprávění a jiné psané projevy také nutně využívají jistých témat, avšak tato témata jsou nekonečně rozmanitější a méně křiklavá.)

Nejlepší vysvětlení celkového charakteru jazyka homérských básní, s jeho kuriózní směsí raných a pozdních aiolských a ionických zvláštností, nespočívalo v tom, že jde o výsledek postupného vrstvení několika textů, nýbrž že jde o jazyk, který celá léta vytvářeli epičtí básníci a využívali k tomu předem připravené výrazy, které zachovávali, případně přepracovávali pro účely metriky. Tyto dva eposy, jež se zformovaly a poté znovu přetvářely před mnoha staletími, byly znamenány prostřednictvím nové řecké abecedy přibližně v letech 700–650 př. n. l. a staly se tak prvními delšími výtvoři, které byly do této abecedy převedeny (Havelock 1963, s. 115). Jejich jazykem nebyla řečtina každodenního života, nýbrž řečtina vytvarovaná básníky, kteří se ji po generace učili jeden od druhého. (Stopy podobného zvláštního jazyka jsou důvěrně známé i nám ve formě charakteristických formulí typických pro angličtinu, jíž se vyprávějí pohádky.)

Jak je však možné, že poezie, která je tak nestoudně frázovitá a téměř zcela sestavená z prefabrikovaných dílů, může být ještě stále tak dobrou poezií? Milman Parry se této otázce postavil čelem. Nemělo smysl popírat nyní již důvěrně známou skutečnost, že homérské básně si cenily a ke svému prospěchu využívaly to, co pozdější čtenáři, jak jim jejich vzdělání velelo, zcela snižovali, totiž zavedené fráze, formule, očekávaná blíže určující přídavná jména a příslovce, čili vyjádříme-li to zcela hrubě, naprostá klišé.

Některé z těchto širších důsledků teprve později velmi podrobně propracoval Eric A. Havelock (1963). Homérská řečtina si cenila otřepaných frází, neboť nejen básníci, ale ve skutečnosti celý orální noetický a myšlenkový svět byl závislý na formulové konstituci myšlení. Jakmile si lidé v jakékoli orální kultuře osvojí nějakou znalost, musí ji neustále opakovat, protože jinak by o ni přišli. Fixovaná schémata myšlení založená na formulích byla zásadně důležitá pro zachování moudrosti a pro efektivní administrativu. Již v Platonově době (427?–347 p. n. l.) však byla situace poněkud jiná. U Řeků již konečně došlo k zvnitřnění písma, což byl proces, který probíhal několik století poté, co se přibližně v letech 720–700 př. n. l. začala rozvíjet řecká abeceda (Havelock 1963, s. 49). Nový způsob uchovávání znalostí nebyl založen na mnemotechnických formulích, nýbrž na psaných textech. Právě díky této skutečnosti získal intelekt svobodu a začal směřovat k originálnějšímu a abstraktnějšímu myšlení. Havelock dokazuje, že Platon básníky vyloučil ze své ideální republiky v zásadě (třebaže nikoli zcela vědomě) proto, že se ocitl v novém, chirograficky formovaném poetickém světě, v němž formule či klišé, jež tolik milovali všichni tradiční básníci, již zastaraly a staly se určitou brzdou.

Pro západní kulturu, která se úzce identifikuje s Homérem jakožto součástí idealizované řecké antiky, jsou to velmi znepokojivé závěry. Ukazují, že homérské Řecko kultivovalo jako poetickou a noetickou ctnost něco, co my pokládáme za neřest, a že vztah mezi homérským Řeckem a vším, co zastávala filozofie po Platonovi, byl přes všechnu povrchní srdečnost a návaznost hluboce antagonistický, třebaže spíše nevědomě než vědomě. Tento konflikt zuřil v nevědomí samotného Platona. Ve *Faidrovi* a ve svém *Sedmém listě* totiž vyjadřuje vážné výhrady k psaní, neboť jde o mechanický a lidský způsob zpracování znalostí, který nereaguje na otázky a ničí

paměť, přestože jak již nyní víme, filozofické myšlení, za které Platon bojoval, bylo na psaní zcela závislé. Není divu, že trvalo tak dlouhou dobu, než se projeví všechny hlubší důsledky. Důležitost antické řecké civilizace pro celý svět se začínala ukazovat ve zcela novém světle: vyznačovala totiž časový bod lidských dějin, v němž došlo k prvnímu otevřenému střetu mezi oralitou a hluboce zvnitřněnou gramotností založenou na hláskové abecedě. Navzdory Platonově neklidu si však v této době on ani nikdo jiný přímo neuvědomoval a nemohl uvědomovat, že k tomuto střetu právě dochází.

Parryho pojem formule byl rozpracován prostřednictvím zkoumání řeckého hexametrického verše. Zatímco se tímto konceptem zabývali další vědci a snažili se ho dále rozvíjet, nevyhnutelně docházelo k různým sporům o to, jak Parryovu definici udržet v jistých mezích, jak ji rozšířit nebo upravit (Adam Parry 1971, s. xxviii, pozn. 1). Jedním z důvodů těchto sporů je to, že v Parryho pojetí se skrývá hlubší vrstva významu, která není bezprostředně patrná z jeho definice – formule je podle něj „skupina slov, která se pravidelně užívá za stejných metrických podmínek k vyjádření dané základní myšlenky“ (Adam Parry 1971, s. 272). Tuto vrstvu nejdůsledněji prozkoumal David E. Bynum v knize *The Daemon in the Wood* (Lesní démon) (1978, s. 11–18 *et passim*). Bynum upozorňuje na to, že „Parryho ‚zásadní myšlenky‘ jsou zřídka tak celkově prosté, jak by krátkost jeho definice, obvyklá stručnost samotných formulí, banálnost lexikálních odkazů většiny z nich či konvenčnost epického stylu mohla naznačovat“ (1978, s. 13). Bynum rozlišuje „formulovité“ prvky a „striktně formální (a přesně opakované) fráze“ (srov. Adam Parry 1971, s. xxxiii, pozn. 1). I když předepsané fráze ústní poezii skutečně charakterizují, objevují se v ní a opakovaně se vrací v jakýchsi shlucích (v jednom z Bynumových příkladů *vyšoké stromy doprovázejí vřavu, jež nastává, blíží-li se hrozivý válečník* – 1978, s. 18). Tyto shluky vytvářejí organizační principy formulí, a „základní myšlenka“ tudíž není předmětem jasné a přímé formulace, ale je spíše jakýmsi fikčním komplexem, který se většinou udržuje pohromadě v lidském nevědomí.

Bynumova impozantní kniha se z větší části soustředí na základní fikční schéma, jež označuje jako „Schéma dvou stromů“. Objevuje se v ústních vyprávěních celého světa a v ikonografiích, které s nimi souvisejí – nachází ho v Mezopotámii, v antickém středozeří, ale

i v moderní Jugoslávii, střední Africe a v jiných oblastech. Ve všech vyprávěních se kolem jednoho (zeleného) stromu shlukují „představy odloučení, bezdůvodnosti a nepředvídatelného nebezpečí“, zatímco kolem druhého (suchého stromu, pokáceného dřeva) se soustřeďují obrazy „sjednocení, odškodnění a vzájemnosti“. Pozornost, kterou Bynum věnuje těmto i jiným typicky orálním „základním fikčním schémátům“, nám pomáhá zřetelněji odlišit uspořádání ústního vyprávění od organizace vyprávění chirograficko-typografického, což předtím vůbec nebylo možné.

V této knize budeme takovému rozlišení věnovat pozornost z jiných důvodů než Bynum, přestože to budou důvody velmi blízké. Foley (1980) dokázal, že přesný charakter formule a její funkce závisí na tradici, v jejímž rámci se používá. Všechny tradice však mají rozsáhlý společný základ, díky němuž je pojem formule platný. Pokud jednoznačně neupozorním, že je tomu jinak, budu zde slova „formule“, „formálně předepsaný“, „formulový“ či „formulovitý“ chápat zcela obecně jako více či méně přesně opakované, zavedené fráze či výrazy (např. přísloví) ve verších nebo v próze, které jak uvidíme později, mají v orální kultuře skutečně mnohem zásadnější a rozsáhlejší funkci než v kultuře písma a tisku či v kultuře elektronické. (srov. Adam Parry 1971, s. xxxiii, pozn. 1)

Orální formulovité myšlení a vyjadřování zasahuje hluboko do oblasti vědomí i nevědomí a nemizí, jakmile člověk, který je na ně zvyklý, vezme do ruky pero. Finneganová (1977, s. 70) se zjevným překvapením popisuje to, co pozoroval Opland – básníci z etnika Xhosa, kteří se naučí psát, píší poezii, jež se rovněž vyznačuje používáním formulí. Ve skutečnosti by bylo zcela překvapivé, kdyby zvládli jakýkoli jiný styl, a to zvláště proto, že styl založený na formulích není v primárně orální kultuře charakteristický pouze pro samotnou poezii, ale víceméně pro veškeré myšlení a vyjadřování. Zdá se, že první psaná poezie všude na světě nejdříve písemně napodobuje projevy mluvené řeči. Intelkt totiž zpočátku nemá žádné příhodné chirografické zdroje. Člověk na jakýsi povrch naškrábe slova a představuje si sám sebe, jak je říká nahlas v nějakém skutečném orálním prostředí. Jen velmi postupně se psaní stává písemně komponovanou tvorbou, druhem promluvy – básnické nebo jiné – kterou píšící člověk sestavuje bez pocitu, že vlastně mluví na-

hlas (což byl možná případ prvních spisovatelů tvořících texty). Clanchy, jak upozorníme později, píše o tom, že ještě Eadmer z Canterbury žijící v 11. století zjevně považuje sestavování psaného textu za činnost, při níž „diktuje sám sobě“ (Clanchy 1979, s. 218). Orální zvyky, týkající se myšlení a vyjadřování, včetně hojného využívání formulovitých prvků se udržovaly především prostřednictvím výuky staré klasické rétoriky. V tudorovské Anglii, tedy přibližně dva tisíce let poté, co Platon brojil proti básníkům ústní tradice, byly tyto zvyky charakteristické téměř pro všechny druhy prozaického stylu, (Ong 1971, s. 23–47) a z větší části je efektivně odstranilo až romantické hnutí o dvě století později. Celá řada moderních kultur, které sice písmo znají už celá staletí, ale nikdy v nich nedošlo k jeho úplnému zvnitřnění – arabská nebo některé další středozezemní kultury (například řecká – Tannenová, 1980a) – se stále ještě výrazně spoléhá na formulovité myšlení a vyjadřování. Kahlil Gibran udělal kariéru díky tomu, že formulovité výtvořky ústní slovesnosti poskytl v tištěné podobě gramotným Američanům, kteří ústní promluvy podobné příslovím považovali za něco zcela nového. Podle jednoho mého libanonského přítele však například obyvatelé Bejrútu tyto promluvy považují za běžné fráze.

NÁSLEDNÁ A SOUVISEJÍCÍ DÍLA

Pozdější věda samozřejmě poněkud modifikovala mnohé z toho, k čemu Milman Parry dospěl a co zdůrazňoval (viz např. Stoltz a Shannon 1976), nicméně jeho ústřední myšlenka týkající se orality a důsledek, jaký tato myšlenka měla pro poetické struktury a estetiky, již navždy způsobily převrat v homérských studiích i v jiných vědeckých oblastech – antropologií počínaje a dějinami literatury konče. Některé bezprostřední důsledky revoluce, kterou jeho otec způsobil, popsal Adam Parry (1971, s. xliv–lxxx). Mnohé další uvedli ve svých neocenitelných bibliografických přehledech Holoka (1973) a Haymes (1973). Přestože se některé prvky Parryova díla staly předmětem kritiky a jistého přehodnocení, zcela odmítavé reakce, kterých bylo jen velmi málo, se dnes již většinou vůbec neberou v úvahu a považují se za výplod nedostatečně reflektovaného chirografického způsobu myšlení. Právě toto myšlení bylo hned zpočát-

ku překážkou skutečného pochopení Parryových slov, nicméně díky samotnému Parryovu dílu je již zcela překonané.

Vědci stále ještě rozvádějí a blíže vymezují hlubší důsledky Parryho objevů a poznatků. Již velmi záhy je doplnil svým ambiciózním popisem *Iliady* Whitman (1958), podle něhož sklon k vytváření formulí ovlivňuje strukturu tohoto eposu tak, že se na konci epizody opakují prvky z jejího začátku – podle Whitmanovy analýzy je tedy tento epos sestaven jako čínská skládačka, jako krabičky v krabičce. Chápání orality jakožto protikladu gramotnosti však po Parrym nejvýznamnějším způsobem ovlivnili Albert B. Lord a Eric A. Havelock. V knize *The Singer of the Tales* (Pěvec příběhů) (1960) Lord s jemnou a přesvědčivou obratností Parryovo dílo dovršuje a dále rozšiřuje svými popisy rozsáhlých výprav do terénu, obrovským množstvím nahrávek ústních projevů srbochorvatských „epických pěvců“ a rozhovorů, které s nimi vedl. Francis Magoun a několik dalších kolegů, kteří společně s Lordem studovali na Harvardu – především Robert Creed a Jess Bessinger – již dříve využili Parryho myšlenek při studiu staroanglické poezie.

Havelockova kniha *Preface to Plato* (Předmluva k Platonovi) (1963) rozšířila výsledky Parryových a Lordových zkoumání orality v ústním epickém vyprávění na celou starořeckou orální kulturu a přesvědčivě ukázala, jak počátky řecké filozofie souvisely ze změnou struktury myšlení, kterou způsobilo psaní. Platón vyloučil ze své Republiky básníky, a tím vlastně odmítl starý „kumulativní“, parazitický orální styl myšlení, který ve svém díle zvětšil Homér, ve prospěch pronikavé analýzy či „pitvání“ světa a samotného myšlení, kterou umožnilo zvnitřnění hláskové abecedy v řecké psýše. V další knize *Origins of Western Literacy* (Kořeny západní gramotnosti) (1976) Havelock vysvětluje převahu řeckého analytického myšlení tím, že Řekové do své abecedy zavedli samohlásky. Původní abeceda, kterou vynalezly semitské národy, se skládala pouze ze souhlásek a několika polosamohlásek. Řekové zavedli samohlásky, a tím dosáhli nové úrovně abstraktního, analytického a vizuálního kódování prchavého světa zvuků. Tento úspěch předznamenal a pomohl uskutečnit jejich pozdější úspěchy v abstraktním myšlení.

Řadu vědeckých děl, které inicioval Parry, je ještě třeba doplnit v těch oblastech, s nimiž tato díla mohou snadno souviset. Na ně-

kteří tyto souvislosti však už autoři poukázali. Isidore Okpewho ve své autoritativní a kritické studii *Epic in Africa* (Epos v Africe) (Okpewho 1979) například využívá Parryho poznatky a analýzy (v tomto případě tak, jak je propracoval Lord) na formy ústní slovesnosti v kulturách zcela odlišných od kultur evropských, a dochází tak k vzájemnému osvětlení africké a starořecké epiky. Joseph C. Miller (1980) se zabývá africkou ústní tradicí a historií. Eugene Eoyang (1977) dokázal, že v důsledku nevšímavosti k psychodynamice orality vznikaly mylné představy o raných čínských vyprávěních a další autoři, jejichž práce shromáždil Plaks (1977), prozkoumali předchůdce čínských literárních vyprávění, které byly založené na formulích. Zwettler se věnoval klasické arabské poezii (1977). Bruce Rosenberg (1970) prostudoval přežívající prvky dávné ústní slovesnosti u amerických lidových kazatelů. V publikaci vydané k počtě Alberta B. Lorda sebral John Miles Foley (1981) nové studie, zabývající se oralitou v různých oblastech světa – Balkánem počínaje a Nigérií či Novým Mexikem konče. V současné době vycházejí další podobně zaměřená díla.

Antropologové se pustili do problému orality mnohem přímější cestou. Jack Goody, který nečerpá jen z Parryho, Lorda a Havelocka, ale i z děl jiných autorů, včetně mé starší práce o důsledcích tisku na myšlenkové procesy v 16. století (Ong 1958b – Goodyho citace z nového vydání v roce 1974), přesvědčivě ukázal, že změny, které se dosud popisovaly jako přechod od magie k vědě či od tzv. „prelogického“ k stále „racionálnějšímu“ stavu vědomí – případně od „primitivního“ myšlení k myšlení „domestikovanému“, jak tuto změnu označuje Lévi-Strauss – lze úsporněji a výstižněji vysvětlit jako posun od orality k různým stádiím gramotnosti. Již dříve jsem naznačoval (1967), že mnohé z toho, co bývá označováno za hluboké rozdíly mezi postoji „Západu“ a jiných kultur, lze zjevně zredukovat na rozdíly mezi hluboce zvnitřněnou gramotností a více či méně přetrvávajícími orálními stavy myšlení. Marshall McLuhan ve svém známém díle (1962, 1964) rovněž přikládá značnou důležitost protikladům „oka a ucha“, tedy protikladům orality a textu a upozorňuje na to, že Joyce si s předčasnou jasnoživostí protikladné vlastnosti oka a ucha uvědomoval. K těmto protikladným vlastnostem vztahuje značné množství jinak zcela nesourodých vědeckých prací, které uvádí do

souvislostí díky svému rozsáhlému eklektickému vzdělání a zcela překvapivým postřehům. McLuhan nepřitahoval pouze pozornost vědců (Eisensteinová 1979, s. x–xi, xvii), ale působil i na lidi z masmédií, na manažery a na informovanou veřejnost vůbec – většinou fascinoval svými četnými gnómičnými či věštickými výroky, které sice mnohým čtenářům připadaly možná až příliš prázdné a líbivé, nicméně často dokazovaly hlubokou vnímavost autora. Tyto výroky nazýval „sondami“. Běžně přecházel od jedné sondy k druhé a většinou nenabízel žádné vyčerpávající lineární (či analytické) vysvětlení. Jeho základní gnómičké prohlášení „Médium je poselstvím“ dokazovalo, s jakou pronikavostí si uvědomuje důležitost přechodu z orality ke gramotnosti a tisku a dále pak k elektronickým médiím. Jen málokdo měl takový podnětný vliv na osoby s tak různorodým způsobem myšlení, což se týká i těch, kteří s ním nesouhlasili, nebo se pouze domnívali, že s ním nesouhlasí.

I přes to, že lidé v některých oblastech věnují složitým a jemným rozdílům mezi oralitou a gramotností stále větší pozornost, mnohé obory, pro které by tato pozornost mohla být užitečná, je stále ještě do značné míry ignorují. Kupříkladu rané a pozdní fáze vědomí, které Julian Jaynes (1977) popisuje v souvislosti s neurofyzilogickými změnami v dvoukomorové mysli, by se zřejmě daly do značné míry popsat jednodušeji a s větší prokazatelností z hlediska přechodu od orality ke gramotnosti. Jaynes rozlišuje primitivní fázi vědomí, v níž byl mozek výrazně „dvoukomorový“ – pravá hemisféra vytvářela neovladatelné „hlasy“, které se připisovaly bohům, a levá hemisféra tyto hlasy zpracovávala ve formě řeči. Hlasy začaly ztrácet svou účinnost v letech 2000 až 1000 př. n. l. Toto období, jak ukážeme, velmi symetricky rozděluje vynález abecedy kolem roku 1500 př. n. l. a Jaynes se koneckonců domnívá, že psaní bylo jednou z příčin rozpadu původní „dvoukomorovosti“. Důkazem dvoukomorovosti jsou pro něj postavy z *Iliady*, které si neuvědomují vlastní já. *Odyseja* podle Jaynese vznikla o sto let později než *Ilias* a to ho vede k domněnce, že postava Odyseje naznačuje průlom do sebe-vědomé moderní mysli, kterou již neovládají „hlasy“. Ať už o Jaynesových teoriích soudíme cokoli, musí nás nutně zarazit podobnost mezi charakteristickými rysy rané či „dvoukomorové“ psýchy, jak ji označuje Jaynes – nedostatek introspekce a analytických schopností,

opomíjení vůle jako takové či neschopnost rozlišovat mezi minulostí a budoucností – a charakteristickými rysy myšlení v orálních kulturách, a to nejen v minulosti, ale dokonce i dnes. Účinky orálních stavů vědomí připadají gramotné mysli velmi bizarní a mohou ji vést ke složitým vysvětlením, která se nakonec projeví jako zbytečná. Dvoukomorovost je možná totéž co oralita. Otázka orality a dvoukomorovosti zřejmě vyžaduje další zkoumání.

KAPITOLA TŘETÍ

Některé psychodynamické vlastnosti orality

VYŘČENÉ SLOVO JAKO MOC A ČIN

Přehled vědeckých děl, který jsme právě nastínili, a další studie, jež budu citovat, nám do jisté míry umožní obecně popsat psychodynamiku primárně orálních kultur, tedy kultur nedotčených písmem. Tam, kde bude z kontextu zcela jasný význam, budu primárně orální kultury kvůli stručnosti označovat prostě jako orální kultury.

Zcela gramotní lidé si primární orální kulturu, tedy kulturu bez jakékoli znalosti písma či dokonce povědomí o tom, že je psaní možné, dokážou představit jen s obrovskými obtížemi. Zkuste si představit kulturu, v níž nikdo nikdy nic „nevyhledával“ (ve smyslu „podívat se do nějakého zdroje informací“). V primárně orální kultuře je výraz „podívat se do něčeho“ ve smyslu „vyhledat“ jen prázdnou frází – neměl by totiž žádný myslitelný význam. Bez písma nejsou slova jako taková vizuálně přítomná, a to ani tehdy, když jsou viditelné předměty, které tato slova reprezentují. Jsou to zvuky. Člověk si je může znovu připomenout, tedy „přivolat“ zpět, ale nikde se na ně nemůže „podívat“. Nemají žádné ohnisko, nezanechávají žádnou stopu (což je vizuální metafora ukazující závislost na písmu), a dokonce ani trajektorii. Prostě se „dějí“, jsou to události.

Abychom se dozvěděli, co je primárně orální kultura a jaká je povaha našeho problému vzhledem k této kultuře, bude užitečné zamyslet se nejprve nad tím, jaká je povaha samotného zvuku jakožto zvuku (Ong 1967b, s. 111–138). Veškeré vjemy probíhají v čase, avšak zvuk, na rozdíl od ostatních vjemů, které lidské smysly zaznamenávají, má k času zvláštní vztah. Zvuk existuje pouze v tu chvíli, kdy přestává existovat. Nejde jen o to, že prostě rychle zaniká, ale je ve své podstatě prchavý a jako takový ho také vnímáme. Když vyslovuji slovo „trvalost“, ve chvíli, kdy se dostávám ke slabice -lost, první část slova (trva-) už zanikla a musela zaniknout.

Zvuk nelze žádným způsobem zastavit v pohybu a zmocnit se ho. Můžu zastavit kameru a na plátně udržet jednotlivý obraz. Pokud zastavím pohyb zvuku, nemám vůbec nic – žádný zvuk, pouze ticho. Veškeré vjemy probíhají v čase, ale tímto způsobem se žádá jiná smyslová oblast natolik důsledně nebrání zastavení děje či ustálení pohybu. Zrak může zaznamenávat pohyb, ale zaznamenává i nehybnost. Nehybnosti ve skutečnosti dává přednost, neboť když něco chceme důkladně prozkoumat zrakem, je pro nás lepší, když to stojí v naprostém klidu. Pohyb často redukuje na sérii nehybných obrazů, abychom lépe viděli, co to pohyb vlastně je. V oblasti zvuku však žádná obdoba nehybného obrazu neexistuje. Oscilogram mlčí. Leží mimo svět zvuků.

Každý, kdo má jisté ponětí o tom, jaký význam mají slova v primárně orální kultuře nebo v kultuře, která se ještě od primární orality příliš nevzdálila, jistě nebude překvapen, že hebrejský výraz *da-bar* znamená „slovo“ a zároveň „událost“. Malinowski (1923, s. 451, 470–481) přesvědčivě dokázal, že mezi „primitivními“ národy (tedy národy žijícími v orální kultuře) je jazyk obecně modem činu a nikoli prostě jen stvrzením myšlení. Přesto dělalo Malinowskému potíže vysvětlit, na co vlastně naráží (Sampson 1980, s. 223–226), neboť v roce 1923 se o pochopení psychodynamiky orality prakticky nedalo hovořit. Rovněž nepřekvapí, že národy žijící v orální kultuře běžně a možná všeobecně připisují slovům obrovskou moc. Zvuk nemůže znít bez použití jisté energie. Lovec vidí bizona, cítí, ochutnává a dotýká se bizona, pokud je bizon zcela nehybný, nebo dokonce mrtvý, ale když ho zaslechne, měl by se mít na pozoru. Něco se totiž děje. Veškeré zvuky vycházející z vnitřku živých organismů – a ústní promluva zvláště – jsou v tomto smyslu dynamické.

Skutečnost, že společenství s orální kulturou se běžně a velmi pravděpodobně i všeobecně domnívají, že slova mají magický účinek, zcela zjevně souvisí s tím, že přinejmenším podvědomě vnímají slovo jako slovo nutně mluvené, znící, a tudíž poháněné jistou energií. Lidé s hluboce zakořeněnou typografickou kulturou na to zapomínají a o slovech neuvažují jako o něčem, co je primárně spojeno s mluvenou řečí. Nevnímají je jako události, a tudíž necítí energii, která je nutná k jejich vzniku. Slova pro ně mají spíše tendenci splývat s věcmi „kdesi tam“ na plochem povrchu. Takové „věci“ se s magií spojují jen velmi obtížně, neboť nejde o činy. V radikálním slova smyslu jsou tato slova vlastně mrtvá, i když u nich dochází k dynamickému ožívání (Ong 1977, s. 230–271).

Společenství s orální kulturou se běžně domnívají, že jména (tedy jeden druh slov) mají nad věcmi určitou moc. Různá vysvětlení Adamova pojmenovávání zvířat, jak ho popisuje Genesis 2,20, většinou blahosklonně na tuto podle našich předpokladů zvláštní archaickou víru upozorňují. Tato víra je však ve skutečnosti mnohem méně zvláštní, než se může lidem v chirografické a typografické kultuře zdát. Jména totiž za prvé skutečně dávají lidem moc nad tím, co pojmenovávají. Pokud se člověk nenaučí obrovskou zásobu slov, je zcela bezmocný, jestliže chce například porozumět chemii nebo praktikovat chemické inženýrství. A tak je tomu i v ostatních oblastech rozumového poznání. Člověk v chirografických a typografických kulturách za druhé často vnímá jména jako viditelná označení či jako jakési popsané nebo tištěné visačky, které na základě představivosti připojujeme k pojmenovávanému předmětu. Lidé v orálních kulturách vůbec nevnímají jméno jako visačku, protože si jméno nepředstavují jako něco, co lze vidět. Psané nebo tištěné zobrazení slova se může stát nálepkou. Skutečné, mluvené slovo však nikoli.

ČLOVĚK VÍ, CO SI DOKÁŽE VYBAVIT: MNEMOTECHNIKA A FORMULE

Skutečnost, že se slova v orální kultuře omezují pouze na zvuk, neovlivňuje zásadním způsobem jen způsoby vyjadřování, ale rovněž myšlenkové procesy.

Člověk ví, co si dokáže vybavit. Pokud řekneme, že známe euklidovskou geometrii, nemyslíme tím, že v daný okamžik máme na

mysli každou její tezi, ale že si tyto teze v mysli dokážeme lehce vyvolat. Dokážeme si je vybavit. Teorem „Člověk ví, co si dokáže vybavit“ platí rovněž pro orální kulturu. Jak si však lidé v orální kultuře něco vybavují v paměti? Organizované vědění, které gramotní lidé v současné době studují proto, aby je „znali“, tedy aby si je dokázali vybavit, pro ně shromáždily a zpřístupnily – snad kromě nepatrného množství výjimek – pouze psané texty. To neplatí pouze pro euklidovskou geometrii, ale rovněž pro dějiny americké revoluce, nebo dokonce pro informace o průměrném množství odpalů v baseballu či pro dopravní předpisy.

Orální kultura nemá žádné texty. Jak tedy organizovaně shromažďuje materiál, který si lze vybavit? Je to totéž, jako kdybychom se zeptali: „Co vlastně tato kultura zná nebo může znát v uspořádané formě?“

Předpokládejme, že by se člověk žijící v orální kultuře pustil do promyšlení nějakého zvlášť komplikovaného konkrétního problému a že by se mu nakonec podařilo, řekněme v několika stech slovech, jasně formulovat řešení, které je samo o sobě relativně komplikované. Jak takový člověk uchová toto důkladně promyšlené jazykové vyjádření, aby si ho bylo možné v budoucnu opět vybavit? Při naprosté absenci psaní neexistuje vně samotného myslitele nic, co by mu umožnilo znovu vytvořit stejný řetězec myšlenek nebo dokonce ověřit, jestli tak vůbec učinil. Neexistuje prostě žádný text. *Aides-mémoire*, neboli mnemotechnické pomůcky – jako například zářezy na klacíku nebo skupiny pečlivě uspořádaných předmětů – samy o sobě nepřivolají zpět žádnou komplikovanou řadu tvrzení. A především, jak lze za této situace vůbec dát dohromady rozsáhlé analytické řešení? Přítomnost dalšího účastníka rozmluvy je prakticky nezbytná. Je totiž velmi obtížné, musí-li člověk celé hodiny mluvit jen sám k sobě. Uchovávání myšlenek je v orální kultuře spojeno s komunikací.

Avšak ani s přítomností posluchače, který podněcuje a dokáže zakončit vaše myšlení, si nelze pomocí stručných poznámek uchovat toto myšlení ani v částečné či útržkovité podobě. Jak si tedy znovu vyvolat v paměti to, co jste tak pracně promýšleli? Jediná odpověď zní: Myslete tak, abyste si to mohli zapamatovat. Aby člověk v primárně orální kultuře účinně vyřešil problém, jak uchovat své pečlivě formu-

lované myšlenky a jak je opět vyvolat v paměti, musí myslet v mnemotechnických schématech, které mají takovou podobu, aby se v mluvené formě daly okamžitě zopakovat. Myšlení musí vznikat ve formě výrazně rytmických a vyvážených vzorců – v podobě opakování či antitezí, aliterací a asonancí, v podobě epitet a jiných formálních výrazů, ve standardních tematických rámcích (shromáždění, jídlo, souboj, „pomocník“ hrdiny atd.), v podobě přísloví – která neustále všichni slyší, tudíž se snadno vrací do paměti, a která mají sama o sobě takovou strukturu, aby se dala zapamatovat a rychle vybavit – nebo v podobě jiných mnemotechnických forem. Seriózní myšlení je úzce propleteno s paměťovými systémy. Mnemotechnika musí určovat dokonce i syntax (Havelock 1963, s. 87–96).

I když rozsáhlejší orálně založené myšlení nemá formální veršovou podobu, obvykle bývá vysoce rytmické, neboť rytmus pomáhá paměti, a to dokonce i fyziologicky. Jousse (1978) ukázal těsný vztah mezi rytmickými orálními schématy, procesem dýchání, gestikulací a dvoustrannou symetrií lidského těla v aramejských a helénských targumech, a tudíž také ve staré hebrejštině. Hesiodos, starověký Řek, který působil jako prostředník mezi orálním homérským Řeckem a plně rozvinutou řeckou gramotností, nám dodal kvazifilozofický materiál ve formulovitých veršových formách, které ho strukturně přizpůsobovaly orální kultuře, z níž Hesiodos vyšel (Havelock 1963, s. 97–98, 294–301).

Formule pomáhají uskutečňovat rytmickou promluvu a rovněž působí jako specifické mnemotechnické pomůcky, jako zavedené výrazy, které se šíří mezi všemi lidmi prostřednictvím úst a uší. „Ranní červánky na obzoru, námořník se má mít na pozoru; rudá večerní obloha, námořník se může radovat.“ „Rozděl a panuj.“ „Chybovat je lidské, odpouštět božské.“ „Lepší je hoře než smích, neboť zachmuřená tvář prospívá srdci.“ (Kazatel 7,3) „Pnoucí se réva.“ „Statný dub.“ „Vyžeh přirozenost, a ona se jediným skokem vrátí.“ Neměnné, často rytmicky vyvážené výrazy tohoto i jiného druhu lze příležitostně najít i v tištěné podobě – objevují se v knihách rčení a přísloví. Avšak v orálních kulturách se neobjevují pouze příležitostně, nýbrž naopak neustále. Tvoří samotnou substanci myšlení. Myšlení v jakékoli rozsáhlejší formě není bez formulí naprosto možné, neboť právě v nich toto myšlení spočívá.

Čím je orálně strukturované myšlení sofistikovanejší, tím více se pravděpodobně bude vyznačovat obratným používáním neměnných výrazů. To platí pro orální kultury zcela obecně – od kultur homérského Řecka po dnešní orální kultury na celém světě. Havelockova kniha *Preface to Plato* (Předmluva k Platonovi) (1963) nebo beletristická díla, jakým je například román Chinua Achebeho *No Longer at Ease* (Už nikdy klid) (1961), který čerpá přímo z ústní tradice západoafrického etnika Igbo, stejnou měrou poskytují množství příkladů schémat myšlení vzdělaných postav orální kultury. Tyto postavy, jak si všímají vypravěči, se za pomoci mnemotechnických nástrojů pohybují v zaběhlé orální rutině se značnou inteligencí a rafinovaností a reagují na situace, v nichž se ocitli. Samotné právo se v orálních kulturách uchovávalo ve formě formulovitých rčení a přísloví, které nejsou pouhými jurisprudenčními ozdobami, ale samy o sobě právo ustavují. Od soudce v orální kultuře se často vyžaduje, aby vyslovil řadu patřičných přísloví, na jejichž základě dospěje k spravedlivým rozhodnutím ve formálních soudních případech, jimž předsedá. (Ong 1978, s. 5)

I kdyby v orální kultuře bylo možné něco promýšlet bez formulí, schémat a mnemotechniky, byla by to pouze ztráta času. Jakmile by totiž takové promýšlení bylo u konce, již nikdy by ho nebylo možné znovu účinně obnovit. To by dokázalo pouze písmo. Nešlo by o trvalou znalost, ale jednoduše o prchavou myšlenku, a to bez ohledu na její složitost. Výrazná schematizovanost a formule, které se ustálily v rámci společenství, slouží v orálních kulturách k některým účelům, které se shodují s účelem písma v kulturách chirografických. Předurčují však zároveň druh myšlení, který je možné uskutečnit – determinují způsob rozumového uspořádání zkušenosti. Pokud tedy jde o intelektualizaci zkušenosti, v orálních kulturách k ní dochází mnemotechnicky. To je jeden z důvodů, proč byla paměť tak důležitá pro svatého Augustina z Hippo Regia (354–430), který se zabývá schopnostmi mysli, stejně jako pro jiné učence žijící v kultuře, která se sice již vyznačovala jistou gramotností, ale stále v ní přežívala mohutná vrstva oraloty.

Je samozřejmě pravda, že veškeré vyjadřování a myšlení je do jisté míry formulovité v tom smyslu, že každé slovo a každý pojem, který pomocí slov sdělujeme, je určitým druhem formule. Předsta-

vuje totiž zavedený způsob zpracovávání údajů zkušenosti, který určuje, jak budou zkušenosti a úvahy rozumově uspořádány, a působí jako mnemotechnický prostředek svého druhu. Pokud zkušenost převedeme do jakýchkoli slov (což znamená, že ji alespoň trochu transformujeme – nikoli však překrucujeme, to není totéž), můžeme si ji později vybavit. Formule, které jsou typické pro oralitu, jsou však mnohem rafinovanější než jednotlivá slova, přestože některé z nich mohou být relativně prosté. „Velrybí cesta“ básníka Beowulfa je (metaforickou) formulí představující moře v takovém smyslu, v jakém to výraz „moře“ nečiní.

DALŠÍ TYPICKÉ VLASTNOSTI ORÁLNĚ ZALOŽENÉHO MYŠLENÍ A VYJADŘOVÁNÍ

Uvědomíme-li si mnemotechnický základ myšlení a vyjadřování v primárně orálních kulturách, otevírá se nám cesta k pochopení dalších vlastností orálně založeného myšlení a vyjadřování, které doplňují jejich formulovitý styl. Vlastnosti, jimiž se zde budeme zabývat, patří mezi ty charakteristické rysy, jimiž se odlišuje orálně založené myšlení a vyjadřování od myšlení a vyjadřování se základem chirografickým a typografickým. Jde o vlastnosti, které člověka vychovávaného v kultuře písma a tisku s velkou pravděpodobností překvapí. Seznam těchto vlastností neuvádíme jako cosi úplného a konečného. Spíše jde o určitý podnět, neboť abychom důkladně pochopili orální myšlení (a tudíž zároveň i myšlení založené chirograficky, typograficky a elektronicky), bude třeba ještě vykonat spoustu práce a provést řadu úvah.

V primárně orální kultuře má myšlení a vyjadřování tyto vlastnosti.

(i) Spíše aditivnost než podřazování

Známým příkladem aditivního orálního stylu je vyprávění o stvoření v 1. knize Mojžíšově (Genesis) 1,1–5, které je sice ve skutečnosti textem, ale uchovávalo si zřetelné orální schéma. Douayská verze (1910) – římskokatolický překlad bible z latinské Vulgáty do angličtiny – která vznikla v kultuře, v níž stále ve značném množství přežívaly pozůstatky orální kultury, se v mnoha směrech přibližuje

„aditivnímu“ hebrejskému originálu (který zprostředkovala latina, z níž byla Douayská verze vytvořena)³.

In the beginning God created heaven and earth. And the earth was void and empty, and darkness was upon the face of the deep; and the spirit of God moved over the waters. And God said: Be light made. And light was made. And God saw the light that it was good; and he divided the light from the darkness. And he called the light Day, and the darkness Night; and there was evening and morning one day.

(Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi. Země pak byla nesličná a pustá, a tma byla nad propastí, a Duch Boží vznášel se nad vodami. I řekl Bůh: Buď světlo! A bylo světlo. A viděl Bůh světlo, že bylo dobré; i oddělil Bůh světlo od tmy. A nazval Bůh světlo dnem, a tmu nazval nocí. A byl večer a bylo jitro, den první.)

Devětkrát uvádějící spojka „and“ (sedmkrát české „a“)⁴. V *New American Bible* (1970), která se přizpůsobuje člověku, jehož vnímavost z větší míry formovalo psaní a tisk, se tato pasáž překládá takto:

In the beginning, when God created the heavens and the earth, the earth was a formless wasteland, and darkness covered the abyss, while a mighty wind swept over the waters. Then God said, 'Let there be light', and there was light. God saw how good the light was. God then separated the light from the darkness. God called the light 'day' and the darkness he called 'night'. Thus evening came, and morning followed – the first day.

(Když na počátku Bůh stvořil nebe a zemi, byla země beztvárovou poustinou a tma se vznášela nad propastí, zatímco mocný vítr se zvedal nad vodami. I řekl Bůh: „Ať je světlo“, a bylo světlo. Bůh viděl, že je světlo dobré. Bůh pak oddělil světlo od tmy. Světlo nazval Bůh „dnem“ a tmu nazval „nocí“. Nastal tudíž večer a pak nastalo jitro – den první.)

³ Zde uvádíme upravenou českou verzi z Kralické bible, jež do jisté míry vykazuje podobné vlastnosti. (pozn. překl.)

⁴ České „i“, jemuž v anglické Douayské verzi rovněž odpovídá spojka „and“, nemá pouze význam „slučovací“, nýbrž i význam důsledkový. V tomto ohledu se Kralická bible od Douayské verze liší. (pozn. překl.)

Dvě uvádějící spojky „and“ (dvakrát „a“), které se skrývají v souřadném souvětí. Douayská bible překládá hebrejské *we* nebo *wa* („a“) prostě jako „and“. V „nové americké verzi“ se překládá jako „and“, „when“, „then“, „thus“ nebo „while“ („a“, „když“, „pak“, „tudíž“ nebo „zatímco“), aby vznikl proud vyprávění, vyznačující se analytickým, logickým podřazováním, které je typické pro psaní (Chafe 1982) a které se v textech 20. století zdá být přirozenější. Orální struktury se soustředí na pragmatiku (jsou praktické pro mluvčího – Sherzer, 1974, podává svědectví o rozsáhlých veřejných projevech u Kunů, které jsou pro posluchače nesrozumitelné). Chirografické struktury se spíše soustředí na syntaktiku (tedy na uspořádání samotné promluvy), jak tvrdí Givón (1979). V psaných projevech se rozvíjí mnohem složitější a ustálenější gramatika, než tomu je u projevů ústních, protože při zprostředkování významu jsou tyto projevy jednoduše ve větší míře závislé na struktuře jazyka. Postrádají totiž celkový existenciální kontext, který běžně obklopuje ústní promluvu a který ústní promluvě pomáhá sdělovat význam do jisté míry nezávisle na gramatice.

Bylo by chybou se domnívat, že Douayská bible je dnes jednoduše „bližší“ originálu než Nová americká bible. Je mu bližší v tom, že se v ní *we* nebo *wa* překládá pokaždé stejným slovem, nicméně dnešnímu vnímání připadá poněkud vzdálená, archaická, a dokonce trochu podivná. Národy v orálních kulturách nebo v kulturách s převažujícími pozůstatky orality, k nimž patří i kultura, která vytvořila bibli, tento druh vyjadřování jako archaický nebo podivný nepovažují. Připadá jim přirozený a normální přibližně tak, jak nám připadá normální a přirozená „nová americká verze“.

Další příklady aditivní struktury lze najít ve vyprávěních primárně orálních kultur po celém světě. Obrovskou zásobu těchto vyprávění vědci zaznamenali na magnetofonových páscích (viz Foley 1980b, který uvádí seznamy některých z nich).

(ii) Spíše kumulativnost než analýza

Tato vlastnost úzce souvisí s tím, že v orální kultuře je paměť závislá na formulích. Prvky orálně založeného myšlení a vyjadřování často nejsou prostými nedílnými celky, ale spíše shluky celků – např. analogických či antitetických výrazů, slovních spojení a vět nebo

epitet. Především ve formální promluvě použije člověk žijící v orální kultuře raději výraz „statečný voják“ než prostě „voják“; spíš než „princezna“ řekne „krásná princezna“; spíš než „dub“ řekne „statný dub“. Orální vyjadřování tak s sebou nese břímě epitet a jiných formálně předepsaných prvků, které vyspělá gramotnost považuje za těžkopádné, nudné a nadbytečné a odmítá ho pro jeho nahromadenou tíhu (Ong 1977, s. 188–212).

Klišé, která jsou součástí veřejných politických útoků v mnoha rozvojových, technologicky nevyspělých kulturách – například nepříteli lidu nebo kapitalistický válečný štváč – a která lidem s rozvinutou gramotností připadají naprosto hloupá, jsou pozůstatky formulí, jež tvoří základ orálních myšlenkových procesů. Jedním z mnoha znaků výrazného působení přezívající orální vrstvy v sovětské kultuře – třebaže tato vrstva postupně mizí – je požadavek, aby se o revoluci vždycky mluvilo jako o „Velké říjnové revoluci“ (nebo tomu alespoň tak bylo v době, kdy jsem se s tímto jevem setkal). Tato epitetická formule je jakýmsi povinným ustálením, což platí i o homérských epitetických formulích „moudrý Nestor“ či „lživý Odysseus“ nebo o americkém „slavném čtvrtém červenci“, jenž byl ovlivněn orálními pozůstatky, které ve Spojených státech běžně působily ještě na začátku 20. století. Bývalý Sovětský svaz rok co rok neustále vyhlašoval oficiální epitetu, popisující různé *loci classici* sovětské historie.

Orální kultura si ve formě jakési hádanky může položit otázku, proč jsou duby statné. Učiní to však proto, aby vás ujistila, že skutečně statné jsou. Jejím cílem bude udržet nahromaděný celek naprosto nedotčený, a nikoli přisuzovanou vlastnost zpochybnit či znejistit. (Příklady převzaté přímo z orální kultury zairského kmene Luba viz Fik-Nzuji 1970.) V orálních kulturách se tradiční výrazy nesmí rozebírat na jednotlivé součástky. Celé generace totiž vynaložily značné úsilí, aby je složily dohromady, a kromě samotné mysli neexistuje místo, kde by je bylo možné uchovat. Vojáci jsou tudíž už navždy stateční, princezny krásné a duby statné. To sice neznamená, že by pro vojáky, princezny a duby neexistovala jiná epiteta, nebo dokonce epiteta zcela opačná, ale i ta bývají standardní: součástí celkové výbavy může být rovněž „chvástavý“ voják či „nešťastná“ princezna. To, co platí pro epiteta, platí i pro jiné formule. Jakmile vykrystalizuje nějaké formální vyjádření, je nejlepší ho uchovat

v nedotčené formě. Bez systému psaného jazyka je rozbíjení myšlení – tedy analýza – velmi riskantním postupem. Lévi-Strauss tuto skutečnost dobře shrnul slovy: „Primitivní (což znamená orální) myšlení totalizuje“ (Lévi-Strauss 1966, s. 245).

(iii) Redundantnost či „mnohomluvnost“

Myšlení vyžaduje určitou kontinuitu. Psaní ustavuje v textu jakousi „linii“ kontinuity mimo oblast lidské mysli. Pokud ztratím pozornost a v mysli se mi poplete nebo zastře kontext, z něhož vychází materiál, který právě čtu, můžu tento kontext znovu získat tak, že se v textu vrátím zpět a opět si ho selektivně přečtu. Tyto „přemety vzad“ mohou být zcela příležitostné, mohou se používat čistě *ad hoc*. Mysl může soustředit veškerou svou energii na pohyb kupředu, protože to, k čemu se svým přemetem vrací, leží zcela v klidu někde mimo ni a vždycky je část po části k dispozici na popsané stránce. V orálním diskurzu nastává odlišná situace. Mimo lidskou mysl neexistuje nic, k čemu by se bylo možné vrátit, neboť ústní promluva mizí okamžitě poté, co ji řečník pronese. Mysl se tedy kupředu pohybuje pomaleji a nesmí příliš odvést svou pozornost od toho, čím se již zabývala. Redundantnost, opakování toho, co bylo právě řečeno, udržuje mluvčího i posluchače ve správné stopě.

Nadbytečnost charakterizuje orální myšlení, a tudíž je v hlubším smyslu pro myšlení a řeč přirozenější než střídmejší linearita. Střídme lineární či analytické myšlení a řeč jsou umělými výtvoři, jejichž struktura je dána technologií psaní. K výraznému omezení redundantního vyjadřování je nutná technologie, která omezí působení času. Touto technologií je psaní, jež vyvíjí na lidskou psýchu určitý tlak, aby vyjadřování opět nesklouzlo ke svým mnohem přirozenějším schémům. Psýcha dokáže tento tlak částečně zvládnout, protože psaní rukou je fyzicky velmi pomalý proces – obvykle je desetkrát pomalejší než mluvená řeč (Chafe 1982). Existence psaní vnucuje mysli zpomalené schéma, které jí dává příležitost ovlivňovat a reorganizovat své vlastní běžnější postupy, pro které je typická právě redundantnost.

Redundantnímu jazyku rovněž napomáhají fyzické podmínky ústního vyjadřování před velkým publikem, kde je tato nadbytečnost výraznější než při konverzaci s druhým člověkem. Ne každý ve velkém davu posluchačů rozumí všem slovům, které řečník vysloví –

důvodem mohou být přinejmenším akustické problémy. Pro řečníka je tudíž výhodné, řekne-li totéž nebo něco obdobného dvakrát nebo třikrát. Pokud přeslechneme výraz „nejenže...“ doplníme si jej tak, že ho odvodíme z následného „ale rovněž...“ V dobách, kdy elektronické zesilovače neomezovaly akustické problémy na minimum, veřejní řečníci – ještě kupříkladu za života Williama Jenningse Bryana (1860–1925) – tuto původní redundanci ve svých veřejných proslovech často využívali a síla zvyku je vedla k tomu, že ji nechávali prosakovat i do svých psaných textů. U některých akustických náhražek ústní verbální komunikace dosahuje redundantní vyjadřování přímo fantastických rozměrů. Aby něco vyjádřila např. africká bubnová řeč, potřebuje k tomu průměrně osmkrát více slov než mluvený jazyk (Ong 1977, s. 101).

K redundantnosti rovněž vede situace řečníka, který musí neustále pokračovat v projevu a zároveň pátrat v mysli, co má říct dál. Odmlky mohou být v proslovu účinné, nicméně váhání ho vždycky oslabuje. Když člověk hledá nějakou další myšlenku, je lepší něco pokud možno obratně zopakovat než se úplně odmlčet. V orálních kulturách se daří plynulosti, přemrštěnosti a výmluvnosti. Rétoři těmito vlastnostem říkali *copia* a podporovali je prostřednictvím jakéhosi dohledu i poté, co postupně změnili rétoriku, tedy umění veřejných proslovů v umění psát. V nejstarších psaných textech, tedy textech středověkých a ještě renesančních, se to přímo hemží „zesilovacími“ prostředky, které jsou podle moderních norem nadbytečné a jen obtěžují. *Copia* zůstává v západní kultuře velmi důležitým prvkem, dokud si tato kultura udržuje rozsáhlou orální vrstvu – tedy přibližně do období romantismu a možná ještě déle. Thomas Babington Macaulay (1800–1859) je jedním z mnoha autorů počátku viktoriánského období, kteří používali přemrštěný jazyk a jejichž pleonastické písemné výtvořky vyvolávají při čtení přibližně stejné pocity jako poslech přebujelého, ústně zkomponovaného slavnostního projevu. A tak je tomu často i u psaných textů Winstona Churchilla (1874–1965).

(iv) Konzervativnost či tradicionalismus

Konceptualizované vědění, které se v primárně orální kultuře stále neopakuje nahlas, brzy zaniká, a orální společnosti tudíž musí vynakládat obrovskou energii a neustále si přeríkávat, co se za celé vě-

ky velmi pracně naučily. V důsledku této potřeby vzniká velmi tradicionalistický a konzervativní způsob myšlení, který z dobrých důvodů potlačuje intelektuální experimenty. Vědění se velmi těžce získává a je velmi vzácné. Společnost si proto výrazně cení moudrých mužů a žen, kteří se zaměřují na jeho uchovávání, tedy lidí, kteří znají příběhy ze starých časů a umějí je vyprávět. Tím, že psané a ještě v mnohem větší míře tištěné texty ukládají vědění mimo lidskou mysl, snižují význam moudrých starců, kteří opakuji minulost, a naopak pozdvihují mladé lidi, kteří objevují něco nového.

I psaní je samozřejmě svým vlastním způsobem konzervativní. Krátce poté, co se poprvé objevilo, posloužilo na počátku sumerské říše ke stabilizaci právních kodexů (Openheim 1964, s. 232). Pokud však vezmeme v úvahu konzervativní funkce jako takové, psaný text osvobozuje myšlení od konzervativních úkolů, neboť ho zbavuje nutnosti neustále si něco pamatovat a umožňuje mu obrátit se k novým úvahám (Havelock 1963, s. 254–305). Míru zbytkové orality v konkrétní chirografické kultuře lze zjistit z rozsahu mnemotechnické zátěže myšlení, tedy z toho, v jaké míře vzdělávací postupy dané kultury vyžadují memorování znalostí (Goody 1968a, s. 13–14).

Orálním kulturám však samozřejmě nechybí jistý druh originality. Originalita vyprávění nespočívá ve vymýšlení nových příběhů, nýbrž v úspěšné interakci vypravěče a posluchačů v jisté konkrétní chvíli – při každém vyprávění se příběh musí uvést jedinečným způsobem do konkrétní jedinečné situace, neboť v orálních kulturách je nutné přinutit publikum, a často dokonce velmi energicky, aby na daný projev reagovalo. Vypravěči však do starých příběhů zavádějí rovněž nové prvky (Goody 1977, s. 29–30). V ústní tradici bude existovat stejné množství drobných variant konkrétního mýtu, kolik je jeho opakovaných verzí, a množství opakovaných verzí lze zvyšovat donekonečna. K jisté podnikavosti vybízejí chvalozpěvy na náčelníky, neboť staré formule a stará témata je třeba upravit tak, aby působily v nových, často složitých politických situacích. Avšak tyto formule a témata se spíše pouze přeskupují a zřídka se nahrazují zcela novým materiálem.

V orálních kulturách se rovněž mění náboženské praktiky a spolu s nimi kosmologie a hluboce zakořeněné náboženské přesvědčení. Energičtí vůdci – neboli „intelektuálové“ orálních společností,

jak je označuje Goody (1977, s. 30) – zklamaní z praktických výsledků kultu v nějaké konkrétní svatyni (když například jen zřídka dochází k případům uzdravení), vymyslí nové svatyně a s nimi i nová konceptuální univerza. Tato nová univerza a ostatní změny, které vypovídají o jisté originalitě, však stále nutně vznikají v rámci formulové a tematicko-noetické ekonomie. Velmi zřídka se jednoznačně zdůrazňuje jejich originalita a spíše se vydávají za něco, co je zcela v souladu s tradicemi předků.

(v) Blízkost přirozenému světu

V orálních kulturách chybí propracované analytické kategorie, jejichž existence závisí na psaných textech, které jim umožňují strukturovat vědění v určitém odstupu od prožívané zkušenosti. Proto tyto kultury musí veškeré své vědění konceptualizovat a formulovat ve více či méně těsné spojitosti s přirozeným světem, což činí tak, že přizpůsobují cizí, objektivní svět bezprostřednějšímu a důvěrně známému vzájemnému působení lidských bytostí.

Chirografická kultura (neboli kultura písma) a ještě ve větší míře typografická kultura (kultura tisku) mohou vzdálit a určitým způsobem i zbavit přirozenosti dokonce i člověka, protože například mění jména vůdců a politické spory v položky abstraktního, zcela neutrálního seznamu, kterému naprosto chybí kontext lidského jednání. Takový neutrální prostředek, jakým je seznam, orální kultura nemá. V druhé části svého druhého zpěvu nabízí *Ilias* čtenáři ve více než čtyřech stech verších slavný výčet loďstva, který sice shrnuje jména řeckých vládců a oblastí, avšak vždycky v celkovém kontextu lidského jednání – jména osob a míst se zde objevují v souvislosti s určitými událostmi a skutky (Havelock 1963, s. 176–180). V homérském Řecku se tento druh politických informací ve verbalizované podobě zpravidla, a dost možná že i výlučně objevoval ve vyprávění či genealogiích, které neměly podobu neutrálních seznamů, nýbrž šlo o vylíčení osobních vztahů (srov. Goody a Watt 1968, s. 32). Orální kultury znají jen velmi málo statistik či faktů, které by se odloučily od lidské nebo kvazilidské činnosti.

Orální kultura rovněž nemá nic, co by se podobalo praktickým příručkám pro jednotlivá řemesla (a takové příručky se ve skutečnosti vyskytují velmi vzácně i v chirografických kulturách a začínají

prakticky vznikat až poté, co dochází k rozsáhlému zvnitřnění tištěného slova – Ong 1967b, s. 28–29, 234, 258). Řemesla se předávala z generace na generaci výchovou učedníků (jak je tomu do značné míry dokonce i v technologicky vyspělých kulturách), tedy pozorováním a výcvikem s minimem slovního vysvětlování. Například s problematikou mořeplavby, která byla pro homérskou kulturu životně důležitá, se ve verbalizované formě nesetkáme v žádných abstraktních popisech ve stylu příručky, nýbrž nanejvýš – a v maximální podobě – na takových místech, jakým je následující pasáž z *Iliady* i. 141–144, kde je abstraktní popis zasazen do vyprávění, které uvádí konkrétní příkazy pro lidskou činnost nebo přímo líčí konkrétní jednání.

*Avšak černou loď teď stáhněm na jasné moře
veslaře pečlivě do ní si opatřme, slavnostní žertvu
naložme, Chrysovu dceru tam zavedme, dívčinu sličnou;
výpravy některý z vás buď vůdcem, z poradců lidu⁵*

(citace Havelock 1963, s. 81, 174–175). Primárně orální kultura má pramalý zájem na tom, aby uchovávala znalosti o jednotlivých dovednostech v podobě abstraktního a soběstačného korpusu.

(vi) Agonistický tón

Téměř všechny orální kultury nebo kultury s pozůstatky orality připadají gramotným lidem ve svých verbálních projevech a vlastně celkovým svým životním stylem velmi bojovné. Psaní pomáhá rozvíjet abstraktní úvahy, které vysvobozují vědění z arény, v níž se lidé vzájemně utkávají. Oddělují člověka, jenž něco zná, od věci, kterou zná. Tím, že oralita ponechává vědění zakotvené v lidském přirozeném světě, umísťuje ho do kontextu boje. Příslloví a hádanky nemají pouze uchovávat znalosti, ale také zapojovat jiné osoby do slovního a intelektuálního zápasu. Řekne-li někdo přísloví či hádanku, vyzývá tím vlastně své posluchače, aby přišli s příslovím nebo hádankou, které budou výstižnější nebo naopak budou těm předešlým zcela odporovat (Abrahams 1968; 1972). Při setkání postav v různých vyprávě-

⁵ Homéros: *Ilias*, přeložil Otmar Vaňorný, desáté vydání, Praha 1996.

věních běžně dochází k vychloubačným projevům, v nichž se zdůrazňuje vlastní obratnost, případně ke slovním útokům vůči protivníkovi – je tomu tak v *Iliadě*, v *Beowulfovi*, v evropských středověkých románech, v *Eposu o Mwindovi* a v bezpočtu jiných afrických příběhů (Okpewho 1979; Obiechina 1975), či v bibli (například v souboji Davida a Goliáše v 1. knize Samuelově 17,43–47). Vzájemné spílání, které je běžným jevem v orálních společnostech na celém světě, získalo v lingvistice dokonce své vlastní označení – „flyting“ (nebo „fliting“). Někteří mladí černoši, kteří vlastně vyrůstají v kultuře s dosud převládající oralitou – ať už je to ve Spojených státech, v karibské oblasti nebo i v jiných zemích – se pouštějí do soubojů, v nichž se jeden soupeř snaží překonat druhého ve vzájemném urážení matek – tyto souboje se nazývají různě, například „dozens“, „joning“, „sounding“ či jinak. „Dozens“ nemá nic společného se skutečnou hádkou, ale jde spíše o uměleckou formu, stejně jako tomu je u jiných stylizovaných slovních útoků na celém světě.

Orální kultury nejsou agonistické jen v konkrétním využívání znalostí, ale vykazují určitou naprogramovanou bojovnost, i pokud jde o oslavu fyzického chování. Ústní vyprávění se často vyznačuje nadšenými popisy fyzického násilí. Například knihy viii a x *Iliady* si v ničem nezadají s dnešními nejvypjatějšími filmy a televizními pořady, které otevřeně zobrazují násilí a výrazně je překonávají v podrobném líčení mimořádně krvavých činů, které možná působí méně odpudivě, vyjadřují-li se pouze slovy, než když se předvádějí vizuálně. Obrazy drsného násilí, které je důležitým prvkem ústní epiky a jiných žánrů ústní slovesnosti a v jisté míře přežívá po značnou část období rané gramotnosti, v pozdějším literárním vyprávění postupně mizí nebo se dostává na okraj zájmu. Ve středověkých baladách sice přežívá, ale již v roce 1594 se mu Thomas Nashe v Nešťastném poutníkovi (*The Unfortunate Traveler*) vysmívá. Literární vyprávění nakonec přechází v seriózní román a stále více soustředí pozornost na vnitřní krize, zatímco zájem o čistě vnější krize slábne.

Rozšířený výskyt násilí v raných formách slovesného umění lze pochopitelně vysvětlit běžným a stálým fyzickým strádáním, které doprovázelo život v mnoha dávných společnostech. Neznalost reálných příčin chorob a katastrof je však také příčinou napětí mezi lid-

mi. Nemoc či katastrofu musí něco způsobovat, a protože se nepředpokládají fyzické příčiny, nýbrž zlovolné působení jiného člověka – kouzelníka či čarodějnice – vzájemné osobní nepřátelství sílí. Násilí v ústní slovesnosti však rovněž souvisí se samotnou strukturou oraloty. Pokud veškerá verbální komunikace musí probíhat přímo, formou mluvené řeči a je součástí dynamiky zvuku založené na kompromisu, vztahy mezi lidmi se udržují na velmi intenzivní úrovni – ať už jde o přitažlivost nebo ještě ve větší míře o vzájemný odpor.

Opačným případem bojovného spílání a hanění v orálních kulturách nebo v kulturách s přežívající vrstvou oraloty je přehnané vyjadřování chvály, s nímž se ve spojitosti s oralitou setkáme naprosto všude. Je dobře známo, že se vyskytuje v současných afrických, ústně komponovaných oslavných básních, které se hojně studují (Finneganová 1970; Opland 1975), ale stejně tak ho objevíme v západní rétorické tradici, v níž přežívají pozůstatky oraloty, a to od klasické antiky až do konce 18. století. „Chci pohřbít Caesara, ne vychalovat,“⁶ křičí Marcus Antonius ve svém smutečním proslovu v Shakespearově *Juliu Caesarovi* (viz ii. 79) a poté velebí Caesara ve své chvalořeči podle rétorického vzoru, který byl vtlučen do hlav všech školáků v renesanci a který tak vtipně využil Erasmus ve své *Chválě bláznovství*. Přehnané vychalování ve staré, reziduálně orální rétorické tradici připadá lidem ve vyspělé gramotné kultuře neupřimné, příliš pompézní a směšně okázalé. Avšak vychalování je nedílnou součástí vysoce polarizovaného orálního světa – světa dobra a zla, ctnosti a neřesti či světa hrdinů a padouchů.

Agonistická dynamika orálních procesů myšlení a vyjadřování byla základem rozvoje západní kultury, v níž došlo k jejich institucionalizaci prostřednictvím rétorického „umění“ a s ním spřízněné Sokratovy a Platonovy dialektiky. Ta dodala agonistickému vyjadřování vědecký základ, který byl vypracován s pomocí psaní. Později o tom řekneme více.

(vii) Spíše empatie a účastenství než objektivní odstup

Poznávat a vědět znamená v orální kultuře společně dosáhnout těsného, empatického sblížení s poznanou věcí (Havelock 1963,

⁶ Překlad E. A. Saudek.

s. 145–146), tedy takříkajíc „držet s ní krok“. Psaní odděluje člověka, jenž něco zná, od věci, kterou zná, a tím ustanovuje podmínky „objektivita“ ve smyslu osobní nezúčastněnosti či odstupu. „Objektivita“, která je vlastní Homérovi a jiným orálním básníkům, si vynucuje formulovité vyjadřování – reakce jednotlivce se nevyjadřuje jako čistě individuální či subjektivní, ale spíše jako něco, co je zapouzdřeno v celkové reakci společenství, ve společné „duši“. I když Platon proti psaní protestoval, pod jeho vlivem vyloučil básníky ze své Republiky, neboť studovat je znamenalo naučit se reagovat „duší“, ztotožnit se s Achillem či Odysseem (Havelock 1963, s. 197–233).

Vydavatelé *Eposu o Mwindovi*, kteří se zabývají jiným primárně orálním rámcem, podobně upozorňují na to, jak se orální básník Candi Rureke a jeho prostřednictvím i posluchači silně identifikují s hrdinou Mwindem. Toto ztotožňování ve skutečnosti ovlivňuje i gramatiku vyprávění, takže když vypravěč popisuje jednání hrdiny, občas přejde do první osoby. Pouto mezi vypravěčem, posluchači a postavou je natolik silné, že Rureke nechává samotnou postavu eposu Mwindy, aby hovořil k zapisovatelům, kteří zaznamenávají Rurekeovo vystoupení: „Písaři, postupuj kupředu...“ nebo „Piš, vidíš, že jsem už vyrazil!“ Ve vnímání vypravěče a jeho posluchačů vtahuje hrdina ústního vyprávění do orálního světa dokonce i zapisovatele, kteří toto vyprávění „deoralizují“.

(viii) Homeostáza

Na rozdíl od společností používajících písmo lze orální společnosti označit jako homeostatické (Goody a Watt 1968, s. 31–34). To znamená, že žijí do značné míry v přítomnosti, která sama sebe udržuje v rovnováze, neboli v homeostáze, tím, že se zbavuje vzpomínek, které již pro přítomnost nemají žádný význam.

Síly, jež řídí homeostázu, si můžeme uvědomit tak, že budeme uvažovat o podmínkách existence slov v primárně orálním prostředí. Kultury tisku vynalezly slovníky, v nichž lze pomocí formálních definic zaznamenat různé významy slova tak, jak se objevují v časově specifikovaných textech. O slovech se tudíž ví, že jejich význam se skládá z vrstev a mnohé z těchto vrstev jsou pro běžně používané současné významy zcela nepodstatné. Slovníky veřejně poukazují na sémantické rozpory.

Orální kultury samozřejmě žádné slovníky nemají, a pokud jde o sémantické rozpory, mají jich jen velmi málo. Význam každého slova se řídí tím, co Goody a Watt (1968, s. 29) nazývají „přímou sémantickou ratifikací“, tedy skutečnými životními situacemi, v nichž se slovo v daný okamžik používá. Orální myšlení se nezabývá definicemi (Lurijs 1976, s. 48–99). Slova získávají významy pouze ze svého vždy naléhavě působícího přirozeného prostředí, které netvoří jednoduše jiná slova, jako je tomu ve slovníku, ale také gesta, modulace hlasu, výrazy obličeje a veškeré lidské existenciální prostředí, v němž je skutečné mluvené slovo vždycky přítomno. Významy slov neustále vycházejí z přítomnosti, přestože minulé významy pochopitelně mnoha různými, nyní již neznámými způsoby utvářely ty současné.

Je pravda, že formy ústní slovesnosti – např. epos – uchovávají některá slova v jejich archaické podobě a smyslu. Ale i tato slova se uchovávají stálým používáním v přítomnosti – nejsou však součástí zcela běžné venkovské mluvy, ale používají je epici básníci, kteří udržují archaické formy ve své zvláštní slovní zásobě. Jejich projevy jsou normální součástí společenského života, takže archaické formy zůstávají zcela současné, třebaže se jejich použití omezuje pouze na básnickou činnost. Vzpomínka na původní význam starých výrazů tudíž trvá jistou, nikoli však neomezenou dobu.

Avšak i přesto, že se archaické slovo uchová, po několika generacích už předmět či instituce, na něž odkazuje, nemusí být součástí přítomné, právě prožívané zkušenosti. V tom případě se obvykle význam tohoto slova změní, nebo jednoduše zmizí. Africké mluvčí bubny, které například používá kmen Lokele ve východním Zairu (dnešní Demokratické republika Kongo), hovoří ve formě zpracovaných formulí uchovávajících jistá archaická slova, které bubeníci tohoto kmene dokážou vyjádřit, ale jejich význam už neznají (Carrington 1974, s. 41–42; Ong 1977, s. 94–95). Pokud skutečnosti, k nimž se tato slova vztahovala, přestanou být součástí každodenní zkušenosti, zachovaný výraz se vyprázdní. Říkadla a hříčky, předávané z jedné generace malých dětí na druhou, si i v technologicky vyspělých kulturách zachovávají slova, která podobným způsobem ztratila původní význam, a staly se z nich vlastně jen nesmyslné slabiky. Mnoho příkladů těchto uchovaných a nyní prázdných výrazů

je možné najít ve slovníku Iony a Petera Opieových (1952), kteří jsou jako gramotní autoři schopni odkrýt a podat zprávu o původních významech, o kterých jejich současní „orální uživatelé“ nemají ani potuchy.

Goody a Watt (1968, s. 31–33) citují Lauru Bohannanovou, Emryse Peterse a Godfreyho a Monicu Wilsonovy, kteří objevili pozoruhodné příklady homeostáze orálních kultur při předávání genealogií z generace na generaci. Před několika desetiletími došli nigerijští Tivové k názoru, že genealogie, které se přednášely ústně při urovnávání soudních sporů, se výrazně liší od genealogií, jež o čtyřicet let dříve písemně zaznamenali Britové (neboť i tehdy byly při soudních sporech důležité). Současní příslušníci etnika Tivů tvrdili, že používají stejné genealogie jako před čtyřiceti lety a že dřívější písemné záznamy se mýlí. Došlo totiž k tomu, že se pozdější genealogie přizpůsobily změnám v sociálních vztazích, které u Tivů nastaly. Byly stejné v tom smyslu, že měly stále stejnou funkci – regulovaly reálný svět. Integrita minulosti se musela podříditi integritě přítomnosti.

Goody a Watt (1968, s. 33) uvádějí dokonce ještě pozoruhodnější a podrobnější případ „strukturální amnézie“, a to u ghanských Gondžů. Písemné záznamy Britů z přelomu 19. a 20. století dokazují, že gonžská ústní tradice tehdy popisovala zakladatele státu Gondža, Ndewuru Džakpu, jako otce sedmi synů, z nichž každý byl vládcem jednoho ze sedmi státních územních celků. O šedesát let později, kdy byly mýty o gonžském státu zaznamenány znovu, dva ze sedmi územních celků zmizely – jeden se spojil s jiným územním celkem a druhý zanikl tak, že došlo k posunu hranic. V těchto novějších mýtech měl Džakpa pouze pět synů a o dvou zaniklých územních celcích v nich nebyla žádná zmínka. Gondžové byli stále ve styku se svou minulostí a tento styk úporně udržovaly ve svých mýtech, avšak část minulosti, která neměla jakoukoli zřejmou spojitost s přítomností, jednoduše odpadla. Přítomnost vnutila minulým vzpomínkám svou vlastní ekonomii. Jak upozornil Packard (1980, s. 157), Claude Lévi-Strauss, T. O. Beidelman, Edmund Leach a další předpokládali, že ústní tradice v sobě spíše odráží současné kulturní hodnoty než prostou zvědavost týkající se minulosti. Packard zjišťuje, že to platí pro etnikum Bašu, a Harms (1980, s. 178) tuto vlastnost nachází u etnika Bobangi.

Důsledky, které z toho plynou pro ústně přednášené genealogie, není třeba zdůrazňovat. Griot⁷ nebo jiný ústní genealog bude tyto rodokmeny přednášet před svými posluchači. Pokud zná genealogie, které už nejsou žádoucí, vyřadí je ze svého repertoáru a tyto rodokmeny nakonec zmizí. Je pochopitelně pravděpodobnější, že přežijí genealogie politických vítězů, a nikoli těch, kdo byli poraženi. Henige (1980, s. 255), který píše o seznamech králů u Gandů a Myorů, poznamenává, že „orální způsob... umožňuje, aby se na nevhodné části minulosti zapomnělo“ z hlediska „potřeb trvající přítomnosti“. Obratní orální vypravěči kromě toho obměňují své tradiční vyprávění, neboť součástí jejich obratnosti je i jejich schopnost přizpůsobit se novému publiku a nové situaci nebo si prostě s publikem pohrávat. Griot, kterého zaměstnává královská rodina (Okpewho 1979, s. 25–26, 247, pozn. 33; s. 248, pozn. 36), upraví svůj přednes tak, aby svým zaměstnavatelům vzdal čest. Orální kultury povzbuzují triumfalismus, který v moderní době často do jisté míry mizí, což souvisí s tím, že bývalé orální společnosti jsou stále více gramotné.

(ix) Spíše situačnost než abstraktnost

Veškeré pojmové myšlení je do jisté míry abstraktní. Tak „konkrétní“ výraz, jakým je „strom“, neodkazuje pouze k jednotlivému „konkrétnímu“ stromu, nýbrž jde o určitou abstrakci, jež byla vyjmuta z individuální, smyslové skutečnosti a vzdálila se od ní; vztahuje se k pojmu, který není tímto ani jiným stromem, ale platí pro všechny stromy. Každý jednotlivý předmět, který označujeme jako „strom“, je skutečně předmětem konkrétním – jde prostě o strom samotný – a v žádném případě abstraktním. Sám o sobě abstraktní je však výraz, jímž k tomuto předmětu odkazujeme. Nicméně pokud veškeré pojmové myšlení je takto do určité míry abstraktní, některá použitá pojmy jsou abstraktnější než jiná.

Orální kultury obvykle používají pojmy v situačních či operačních odkazových rámcích, které jsou minimálně abstraktní v tom smyslu, že se nevzdalují od lidského přirozeného světa. K tomuto jevu se vztahuje rozsáhlé množství literatury. Havelock (1978a) dokázal, že Řekové v Sokratově době přemýšleli o spravedlnosti spíše

⁷ Příslušník kasty profesionálních vypravěčů, hudebníků a zpěváků v západní Africe.